

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง การสะท้อนตนเอง เทคนิควิจัยในกระบวนการสัมภาษณ์กลุ่มศึกษาเฉพาะกรณี โครงการส่งเสริมและพัฒนาสังคมตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง บ้านกาซ้อง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ ผู้ศึกษาได้ทำการค้นคว้าเอกสารงานวิจัยที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้อง เพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องและใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาความรู้ นำไปสู่การประยุกต์ใช้ประโยชน์ต่อการวิจัยเพื่อให้สามารถดำเนินการศึกษาได้อย่างสมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยจำแนกประเด็นที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง
  - 1.1 ความเป็นมาของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง
  - 1.2 ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง
  - 1.3 สถานะองค์ความรู้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง
2. แนวคิดการรวมกลุ่มและกระบวนการกลุ่ม
  - 2.1 ความหมายของกลุ่ม
  - 2.2 กระบวนการกลุ่ม
3. แนวคิดการสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Group Interview)
  - 3.1 ความหมาย
  - 3.2 องค์ประกอบของการสัมภาษณ์กลุ่ม
4. แนวคิดการสะท้อนตนเอง (Self-Reflection)
5. จรรยาบรรณการวิจัย
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

1.1 ความเป็นมาของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยและพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณในการปรับปรุงแก้ไข และได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเผยแพร่เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติต่อไป

“เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญาที่ชี้แนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน และสังคม ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลางโดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน

ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่ง ในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติโดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎีและนักธุรกิจในทุกระดับให้มีสำนึก ในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริตและให้มีความรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียรมีสติ ปัญญา และความรอบคอบเพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี (ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนี้ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้เชิญผู้ทรงคุณวุฒิในทางเศรษฐกิจและสาขาอื่น ๆ มาร่วมกันประมวลและกลั่นกรอง พระราชดำรัสและกราบบังคมทูลของพระบรมราชานุญาตให้นำออกเผยแพร่ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว

พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กล่าวว่า เศรษฐกิจพอเพียงมิได้จำกัดเฉพาะของเกษตรกรหรือชาวนา ชาวนาเพียงเท่านั้น แต่เป็นเศรษฐกิจของทุกคนทุกอาชีพทั้งมีอยู่ในเมืองและอยู่ในชนบท เช่น ผู้ที่เป็นเจ้าของโรงงานอุตสาหกรรมในระบบเศรษฐกิจพอเพียง ถ้าจะต้องขยายกิจการเพราะความเจริญเติบโตจากเนื้อของงาน โดยอาศัยการขยายตัวอย่างค่อยเป็นค่อยไป

ดังพระราชดำรัสที่ทรงกล่าวไว้ว่า

การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้นตอน ต้องสร้างพื้นฐานคือความพอมีพอกิน พอใช้ของประชาชนส่วนใหญ่ในเบื้องต้นก่อน โดยวิธีการและอุปกรณ์ที่ประหยัดแต่ถูกต้องตามหลักวิชาการเพื่อได้พื้นฐานที่มั่นคงพร้อมพอสมควร และปฏิบัติได้แล้วจึงค่อยสร้างค่อยเสริมความเจริญและฐานะทางเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นไปตามลำดับต่อไป หากมุ่งแต่จะทุ่มเทสร้างความเจริญยกเศรษฐกิจโดยไม่ให้แผนปฏิบัติการสัมพันธ์กับสภาวะประเทศและประชาชนไทยสอดคล้องด้วย ก็จะเกิดความไม่สมดุลในเรื่องต่าง ๆ ขึ้น ซึ่งอาจกลายเป็นความยุ่งยากล้มเหลวได้ในที่สุด ดังเห็นได้ที่อารยะประเทศหลายประเทศกำลังประสบปัญหาทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรงในเวลานี้ (ทัศนีย์ ลักษณ์ภิญโญ, 2549, น. 66)

ต่อมาสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้เชิญทรงคุณวุฒิมาร่วมกันประมวลและกลั่นกรองพระราชดำรัสเรื่อง เศรษฐกิจพอเพียง ที่พระราชทานในวโรกาสต่าง ๆ รวมทั้งพระราชดำรัสอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง และได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย ซึ่งพระองค์ก็ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้นำไปเผยแพร่เมื่อวันที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ. 2542 เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนประชาชนโดยทั่วไป ดังนี้

“เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญาถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปใน “ทางสายกลาง” โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็น ที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลง ทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำเอาวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี ดังนั้น การพัฒนาตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง จึงเป็นการพัฒนาตนเองให้อยู่ในระดับที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ และพัฒนาความสามารถนี้ไปสู่ระดับครัวเรือน ไปจนถึงชุมชนสังคมและประเทศชาติต่อไปในการพัฒนาประเทศตามแนวพระราชดำริ พระบาทสมเด็จพระ

พระเจ้าอยู่หัวทรงเน้นการพัฒนาอย่างค่อยเป็นค่อยไปตามลำดับขั้นตอน ซึ่งจะต้องสร้างพื้นฐานที่ดีให้กับประชาชนให้มีความพออยู่พอกิน และพึ่งพาตนเองได้ก่อนเพื่อเป็นการสนองพระราชดำริในการพัฒนาประเทศ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จึงได้นำหลัก “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” มาเป็นหลักในการพัฒนาและบริหารประเทศ โดยกำหนดไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่สมดุลทั้งด้านคน สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม พร้อมทั้งยึดหลักสายกลางเพื่อให้ประเทศรอดพ้นจากวิกฤตสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและนำไปสู่การพัฒนา ที่สมดุล มีคุณภาพและยั่งยืน

1.2 ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ได้ให้คำจำกัดความ “เศรษฐกิจพอเพียง” ซึ่งผู้ทรงคุณวุฒิคณะหนึ่งติดตามพระราชดำริส และพระราชกระแสอย่างใกล้ชิด และนำมาเรียบเรียงก่อนนำขึ้นกราบบังคมทูลเกล้าฯ ถวายขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตนำออกเผยแพร่มีใจความว่า

ปรัชญาเศรษฐกิจแบบพอเพียง ซึ่งถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชนจนถึงระดับรัฐ ทั้งในการบริหารและพัฒนาประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการมีผลกระทบอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ต้องอาศัยความรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติโดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียรมีสติปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุล และพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี (สศช., 2550, น. 146-147)

คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง (2549, น. 8) ได้กล่าวถึงเศรษฐกิจพอเพียงว่า เป็นปรัชญาที่เป็นทั้งแนวคิด หลักการและแนวทางปฏิบัติตนของแต่ละบุคคล และองค์กร โดยคำนึงถึงความพอประมาณ กับศักยภาพของตนเองและสภาวะแวดล้อม ความมีเหตุผลและการมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวเอง โดยใช้ความรู้อย่างถูกหลักวิชาการด้วยความรอบคอบและระมัดระวัง ควบคู่ไปกับการมีคุณธรรม ไม่เบียดเบียนกัน แบ่งปัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และร่วมมือปรองดองกันในสังคม ซึ่งจะช่วยเสริมสร้างสายใยเชื่อมโยงคนในภาคส่วนต่าง ๆ ของสังคมเข้าด้วยกัน สร้างสรรค์พลังในทางบวก นำไปสู่ความสามัคคี การพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ได้

สุเมธ ตันติเวชกุล (2542, น. 53) เลขาธิการมูลนิธิชัยพัฒนา ได้สรุปความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง หรือระบบเศรษฐกิจที่พึ่งตนเองไว้ว่า หมายถึง ความสามารถของชุมชน เมือง รัฐ ประเทศ หรือภูมิภาคหนึ่ง ๆ ในการผลิตสินค้าและบริการทุกชนิดเพื่อเลี้ยงสังคมได้โดยพยายามหลีกเลี่ยงที่จะต้องพึ่งพาปัจจัยต่าง ๆ ที่เรามีได้เป็นเจ้าของ และเศรษฐกิจพอเพียงในระดับบุคคลนั้นคือ ความสามารถในการดำรงชีวิตได้โดยไม่เดือดร้อน กำหนดความเป็นอยู่อย่างประมาณตนตามฐานะตามอัตภาพ และที่สำคัญไม่หลงไหลไปตามกระแสของวัตถุนิยม มีอิสรภาพ เสรีภาพไม่พัวพันการอยู่กับสิ่งใด

กรมวิชาการ (2542, น. 25) สรุปว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” และ “ทฤษฎีใหม่” ตามแนวพระราชดำริเป็นหลักการและแนวทางสำคัญในการบริหารจัดการที่ดินและน้ำเพื่อการเกษตรในที่ดินขนาดเล็กให้เกิดประโยชน์สูงสุด รวมทั้งแนวคิดการพัฒนาเพื่อพึ่งตนเองของเกษตรกร อันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยเน้นการช่วยเหลือและพัฒนาให้เกิดการพึ่งตนเอง อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า องค์พระประมุขของไทย ได้พระราชทานหลักการดำรงชีวิตของประชาชนคนไทยทุกระดับ ทุกสาขาอาชีพ ตลอดจนถึงแนวทางการพัฒนาและบริหารประเทศ ให้เป็นไปในทางสายกลาง มีความพอประมาณ มีเหตุผล รู้จักพึ่งตนเอง และทรัพยากรที่เรามีอยู่ นำมาใช้ประโยชน์ด้วยความรอบรู้ รอบคอบ เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันในตัวให้เกิดสมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงของโลก ซึ่งหลักการนี้มีความสำคัญในการนำไปบริหารจัดการที่ดินและน้ำเพื่อการเกษตรในที่ดินที่มีจำกัดเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด สร้างความมั่นคงด้านการดำรงชีวิตให้แก่เกษตรกรและสังคมโดยรวมของไทย

กรมส่งเสริมการเกษตร (2543, น. 4) ได้ขยายความเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงไว้ว่าเป็นการดำรงชีวิตหรือวิถีชีวิตของคนไทยให้อยู่อย่างพอประมาณตน เดินทางสายกลาง มีความพอดีและพอเพียงกับตนเอง ครอบครัว และชุมชน โดยไม่ต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอกที่เราไม่ได้เป็นเจ้าของ สิ่งสำคัญต้องรู้จักการพึ่งพาตนเอง โดยไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน และรู้จักนำทรัพยากรที่เรา

มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน จากการให้ความหมายแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ผู้ศึกษาสรุปได้ว่า แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง (Sufficiency Economy) เป็นแนวทางของการดำเนินชีวิตที่ให้ความสำคัญกับการใช้สติปัญญา ความรู้ คุณธรรม รู้จักความพอเพียง สามารถการพึ่งตนเองได้ จากระดับตนเอง ครอบครัว ชุมชน เรียนรู้การนำทรัพยากรที่มีอยู่ในครอบครัว ชุมชน นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิต รวมถึงการส่งเสริมกิจกรรมการมีส่วนร่วม ทางความคิด และการปฏิบัติงานร่วมกัน นำไปสู่การช่วยเหลือ แบ่งปันกัน มีน้ำใจเอื้ออาทรต่อกัน เพื่อนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ยั่งยืน

1.3 สถานะองค์ความรู้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

จากงานสังเคราะห์องค์ความรู้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า สถานะองค์ความรู้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง มี 2 ประเด็นหลัก สรุปได้ดังนี้ ผู้ศึกษาสรุปจาก (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, จิตติพร ศิริพันธ์ พันธเสน, และ สุวัจฉรา เปี่ยมมณฺฑาติ, 2550, น. 192-199)

ส่วนที่หนึ่ง สถานะองค์ความรู้เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงในระดับแนวคิด

1. แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง มีความเป็นเอกลักษณ์ของความรู้ที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียงนั่นคือ ความเป็นบูรณาการสหวิทยาการของความรู้ เกี่ยวข้องกับงานวิจัยภายใต้ชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย นำโดย ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2546) ครอบคลุมมิติการพัฒนาที่เป็นองค์ความรู้ครอบคลุมหลายมิติ (Multidimensional) และมีความเป็นสหวิทยาการ (Interdisciplinary) กล่าวคือเป็นองค์ความรู้ที่ก้าวพ้นมิติทางเศรษฐกิจด้านเดียวสู่องค์ความรู้ที่ว่าด้วยวิถีชีวิตมนุษย์ในสังคมที่มีฐานการผลิตแบบ “เศรษฐกิจชุมชน” และ “เศรษฐกิจพอเพียง” ไม่ว่าจะเป็นสังคมหมู่บ้าน ชุมชนกิ่งเมืองหรือกิ่งชนบท หรือชุมชนเชิงอุดมการณ์ที่มีศาสนธรรมเป็นฐานปรัชญาหนุนนำ ข้อค้นพบหลักจากงานวิจัยประเภทนี้สะท้อนให้เห็นถึงสภาพความเป็นจริงของสังคมที่ยังสามารถดำรงความเป็นอิสระ จากอุดมการณ์ทุนนิยมได้ในระดับหนึ่ง โดยชี้ให้เห็นถึงพลวัตการดำรงอยู่ การรักษาตัวให้รอดของครอบครัวและชุมชน สามารถพึ่งพาตนเองได้ เลี้ยงตนเอง เลี้ยงครอบครัวได้ มีความมั่นคงทางอาหาร (Food Security) และความมั่นคงทางจิตสังคม (Psycho Social Security) เนื่องจากวิถีการผลิตและแบบแผน ในการดำรงชีวิตจำต้องอาศัยทุนทางสังคม ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และทุนมนุษย์ อันเป็นเงื่อนไขและปัจจัยในการผลิตที่สำคัญ ก่อให้เกิดและผลิตซ้ำระบบความสัมพันธ์ ที่ค่อนข้างสมดุลระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ

2. ความรอบรู้-รู้ทั่วไป เพื่อสร้างความสมดุลระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับระบบนิเวศ ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับองค์ความรู้ภูมิศาสตร์-เกษตรศาสตร์ นั้นหมายถึง ความรู้เรื่องเศรษฐกิจพอเพียง นั้นเกี่ยวข้องกับทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ อากาศและระบบนิเวศโดยรวม เป็นองค์ความรู้ทางเรื่องภูมิศาสตร์และระบบนิเวศของประชาชน ในชุมชนหมู่บ้านหรือในชุมชนชนบทไทยที่สะท้อนออกมาในงานวิจัยในพื้นที่ภาคต่างๆ ของประเทศ เป็นองค์ความรู้ของชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับความหลากหลายทางชีวภาพ/ชีวพันธุพืช สัตว์น้ำ สัตว์บก สัตว์ป่า การรับรู้ ในระบบนิเวศทางธรรมชาติ ควบคู่ไปกับองค์ความรู้เพื่อการฟื้นฟูสภาพธรรมชาติ องค์ความรู้ ที่ชุมชน/ปัจเจกบุคคล สังคมมาจนเป็น “ภูมิปัญญาของชาวพื้นบ้าน” ที่มีได้มองแบบแยกส่วนจากกัน เป็นการกระตุ้นให้ชุมชนรับรู้และเข้าใจ ความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ธรรมชาติกับเงื่อนไขปัจจัยต่างๆ ตามธรรมชาติ เป็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับระบบต่าง ๆ เช่น ระบบการเมือง-สังคม-วัฒนธรรม กับระบบนิเวศของธรรมชาตินำไปสู่การจัดตั้งองค์กรชาวบ้าน ซึ่งเป็นกระบวนการในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และเป็นกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในชุมชน

ความรู้เพื่อการปลูกสำนึกทางวัฒนธรรม ในงานวิจัย เรื่องผ้าทอไทยลื้อ: เศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเอง ของลำแพน จอมเมือง และสุทธิพงษ์ วสุโสภาพล (2546) ได้นำเสนอภาพของการนำภูมิปัญญาหรือวัฒนธรรมของชุมชนไทยลื้อ ในเรื่องของการทอผ้าไทยลื้อมาผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (Culture Reproduction) เพื่อการดำรงอยู่ให้รอดจากกระแสทุนนิยม ซึ่งงานวิจัยเล่มนี้สะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าของการนำ “ทุนทางวัฒนธรรม” ที่นำไปสู่การป้องกันปัญหาแรงงานอพยพ แสดงถึงการจัดการกับทุนทางวัฒนธรรม ในการรณรงค์ให้ชุมชนตระหนักรู้ถึงความสำคัญของการนำเอา “ผ้าทอไทยลื้อ” มาสู่กระบวนการผลิต เริ่มจากระดับครอบครัว (เศรษฐกิจครอบครัว) ไปจนถึงในระดับชุมชน (เศรษฐกิจชุมชน) เพื่อสร้างความเปลี่ยนแปลงในชุมชน

3. เศรษฐกิจพอเพียง วิวัฒนาการ “เศรษฐกิจสองระบบ” จากเศรษฐกิจกึ่งยังชีพ กึ่งแลกเปลี่ยนสู่เศรษฐกิจชุมชนและเศรษฐกิจทุนนิยม

จากข้อค้นพบของงานวิจัยโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย ชี้ให้เห็นถึงวิวัฒนาการของระบบเศรษฐกิจที่ผสมผสานระหว่างระบบเศรษฐกิจกึ่งยังชีพกึ่งแลกเปลี่ยน ก่อนที่เศรษฐกิจการค้าจะขยายตัวเต็มรูปแบบ ปัจจัยของการปรับตัวของชุมชนหมู่บ้านไทยที่ผลักดันระบบเศรษฐกิจ “ยังชีพแบบพอเพียง” ต้องแปรเปลี่ยนไป คือพลังกดดันทั้งจากภายนอกและภายในชุมชน การครอบงำของทุนทั้งในด้านกรรมวิธีการผลิต กลไกราคา เพื่อความอยู่รอด นั้นหมายถึงการทบทวนไตร่ตรองหรือฟื้นฟูพลังในงานผลิตแบบดั้งเดิมที่ทำให้ชุมชนสามารถดูแลตนเองได้ไม่ต้องพึ่งพาภายนอกในทุกมิติ การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการผลิตจากเดิมที่เน้นการผลิตเพื่อขายหรือส่งออก มาเป็นการผลิตเองในชุมชน และเป็นอาหารของคนในชุมชนเอง “ทำสิ่งที่ไม่กิน

กินสิ่งที่ไม่ทำ” มาเป็น “ทำทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ทำ” เป็นการยังชีพอย่างพอเพียงเพื่อช่วยให้ชุมชนเข้มแข็ง เช่น กิจกรรมโรงสีข้าว น้ำดื่ม น้ำปลา ฯลฯ นอกจากนี้ยังรวมไปถึงการฟื้นฟูอนุรักษ์ธรรมชาติ

4. มิติมนุษย์ในเศรษฐกิจชุมชนและเศรษฐกิจพอเพียง คุณลักษณะของเศรษฐกิจพอเพียงและเศรษฐกิจชุมชนมีส่วนร่วมคือ เศรษฐกิจที่มีมิติมนุษย์และสังคม ด้วยหลักการที่เน้นย้ำให้มนุษย์สามารถก้าวพ้นการผลิตเพื่อประโยชน์แห่งตนและกลุ่มตนเป็นที่ตั้งสู่การผลิตบนฐานคิดสาธารณะประโยชน์ การอนุรักษ์และการเพิ่มพูนทุนต่าง ๆ ที่ตนมีอยู่ ไม่ว่าจะเป็นทุนทางสังคม ทุนมนุษย์หรือทุนทางธรรมชาติ การอยู่รอดของชุมชนด้วย “เศรษฐกิจวัฒนธรรม” การปรับตัวให้อยู่รอดกับระบบทุนนิยม ที่ครอบงำสังคม ที่มีใช้การผลิตขนาดใหญ่ที่เน้นการค้าเพียงอย่างเดียว แต่ยังคงเกี่ยวข้องกับความเชื่อและวัฒนธรรมที่มีต่อการพัฒนาและการสืบทอดวิถีการดำรงชีวิต ด้วยเศรษฐกิจแบบการพึ่งพาตนเอง

5. เศรษฐกิจพอเพียง การมีภูมิคุ้มกันและการมีเหตุผล กิจกรรมการผลิตซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง การดำรงอยู่ในชุมชนหมู่บ้านไทย การฝึกกำลังและการรวมกลุ่มของชาวบ้านในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อสร้างความสามารถในการต่อรองจากภายนอก “การลดความเสี่ยงด้วยกิจกรรมการผลิตที่หลากหลาย” นอกจากนั้นการดำรงอยู่ของวิถีการผลิตเพื่อการค้าของชุมชนขึ้นอยู่กับความสามารถในการรักษาส่วนเกินที่ตนผลิตได้ โดยการสร้างอำนาจต่อรองใน 2 แนวทาง คือ อำนาจต่อรองที่เกิดจากความสามารถในการผลิตและการวางแผนการผลิตตามหลักอุปสงค์และอุปทาน

6. เศรษฐกิจพอเพียงกับวาทกรรมการพัฒนา นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2543) ได้วิเคราะห์มิติทางวัฒนธรรมกับเศรษฐกิจพอเพียง โดยเสนอความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงที่มีได้จำกัดอยู่แค่เพียงความหมายในเชิงเทคนิค แต่ได้เสนอแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในมิติทางวัฒนธรรม นอกจากนี้แล้วยังพบว่า งานวิจัยของอรสุดา เจริญรัต (2546) ได้หยิบยกประเด็นในเรื่องอำนาจอำนาจที่เกิดจากอำนาจจากส่วนกลางและอำนาจภายนอกที่ผ่านเข้ามาในชุมชน การดำรงอยู่ของชุมชนด้วยหลักการแห่งความพอเพียง พอประมาณ เป็นการสร้างวาทกรรมโดยชาวบ้าน เพื่อต่อสู้ปะทะกับวาทกรรมหลัก เพื่อช่วงชิงอำนาจและสิทธิการพัฒนาตนเองของชุมชนระดับหมู่บ้าน

ส่วนที่สอง สถานะองค์ความรู้เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงในระดับการประยุกต์ใช้

ในการสังเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง สถานะองค์ความรู้เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงในระดับการประยุกต์ใช้ คณะวิจัยพบว่า องค์ความรู้เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงเป็นองค์ความรู้ ที่เพื่อการดำรงอยู่ การรักษาตัวให้อยู่รอดเป็นองค์ความรู้สู่การพึ่งพาตนเองและ

ความสามารถในการเลี้ยงตนเองและครอบครัวได้ เพื่อการดำรงอยู่ทั้งในระดับครอบครัว ชุมชน และปัจเจกชน จากการสังเคราะห์ข้อค้นพบเบื้องต้น พบว่าสาระสำคัญของการประยุกต์ใช้ มีดังนี้

1. องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กับการสงวน อนุรักษ์เพื่อใช้อย่างยั่งยืนยาวนานซึ่งเกี่ยวข้องกับองค์ความรู้ทางจิตวิญญาณ ความสำนึก และคุณธรรมในการดำรงชีวิต

2. การแสวงหาและพัฒนาองค์ความรู้เรื่องเทคโนโลยีในการผลิต/การเกษตร การปรับแก้สภาพทางกายภาพของพื้นดินเดิมที่มีปัญหา เช่น ดินเค็ม ดินดาด ดินเปรี้ยว หรือดินที่มีน้ำขังมีสภาพเป็นกรดให้เป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์เหมาะสมกับการเพาะปลูก เน้นการประหยัดและถูกหลักวิชาการ

3. องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการตัดสินใจ (Decision-Making Process) และกระบวนการให้เห็นผลต่อวิธีการผลิต การริเริ่มการผลิตที่หลากหลายเพื่อลดความเสี่ยง โดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการรับรู้และบริโภคข่าวสาร

4. องค์ความรู้เชิงประยุกต์ในสาขาพาณิชยศาสตร์และการบัญชี มีการศึกษาในประเด็น “การกระจายความเสี่ยง” หรือ “การบริหารความเสี่ยงต่ำ” ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่ใช้กรอบแนวคิดจากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว วันที่ 4 ธ.ค. 2540 กล่าวว่่า “ถ้าหากเราทำโครงการที่เหมาะสม ขนาดเหมาะสม อาจจะไม่หรรษาแต่ว่าจะไม่ล้ม หรือถ้าล้มถ้ามีอันตรายไปก็ไม่เสียมาก”

5. องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการประยุกต์หลักเศรษฐกิจพอเพียงในการดำเนินงานระดับองค์กร เช่น สถานศึกษา สถานสงเคราะห์ มีการประยุกต์หลักการพึ่งตนเองด้านอาหารและการสร้างรายได้จากการจำหน่ายผลผลิตการเกษตรที่เป็นส่วนเกิน

6. องค์ความรู้ด้านกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนผ่านกิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชนที่มีวิถีชีวิตสอดคล้องกับหลักเศรษฐกิจพอเพียง

จากการศึกษาสถานะองค์ความรู้เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงในมิติของแนวคิด และการประยุกต์ใช้ ของ (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, วิฑิตพร ศิริพันธ์ พันธเสน, และ สุวัจฉรา เปี่ยมญาติ, 2550) ผู้ศึกษาสรุปได้ว่า ในเชิงปรัชญาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เป็นบูรณาการสหวิทยาการของความรู้ที่มีความเกี่ยวข้องกับมิติสังคม เศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม เป็นองค์ความรู้ที่อยู่ในวิถีชีวิตการดำรงชีวิตของมนุษย์ที่อยู่บนฐานการผลิตแบบเศรษฐกิจชุมชน การดำรงอยู่ของชุมชน ที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ ทั้งระดับครอบครัวและชุมชน มีความมั่นคงทางอาหาร สามารถสร้างผลผลิตโดยใช้ทุนทางสังคมที่มีในชุมชนเป็นลำดับแรกเป็นเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพ ที่ทำให้ชุมชนสามารถดูแลตนเองได้ไม่ต้องพึ่งพาทภายนอกในทุกมิติ การปรับเปลี่ยน

พฤติกรรมการผลิตจากเดิมที่เน้นการผลิตเพื่อขายหรือส่งออก มาเป็นการผลิตเองในชุมชน และเป็นอาหารของคนในชุมชนเอง ควบคู่ไปกับการฟื้นฟูอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน และการมีความมั่นคงทางจิตสังคม (Psycho Social Security) สามารถดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อม ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่เอื้ออาหารช่วยเหลือซึ่งกัน เนื่องจากวิถีการผลิตและแบบแผนในการดำรงชีวิตจำต้องอาศัยทุนทางสังคม ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและทุนมนุษย์อันเป็นเงื่อนไขและปัจจัยในการผลิตที่สำคัญ ก่อให้เกิดและผลิตซ้ำของระบบความสัมพันธ์ที่ค่อนข้างสมดุลระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ เป็นทุนทางวัฒนธรรม ที่เป็นภูมิปัญญาของชาวพื้นบ้าน” ที่มีได้มองแบบแยกส่วน แต่มองเป็นแบบองค์รวม ที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับธรรมชาติ สังคม วัฒนธรรม ในการช่วยเหลือแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในชุมชนบนพื้นฐานมิติทางวัฒนธรรม

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนผ่านกิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชนที่มีวิถีชีวิตสอดคล้องกับหลักเศรษฐกิจพอเพียง เช่น กิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การรวมกลุ่มอาชีพในชุมชนเป็นต้น โดยการประยุกต์หลักการพึ่งตนเองด้านอาหาร เป็นการสร้างผลผลิตขึ้นเองในชุมชน เพื่อใช้บริโภคในชุมชนเองเป็นลำดับแรก เช่น การผลิตน้ำดื่ม การแปรรูปอาหารจากผลผลิตทางการเกษตรในชุมชน เพื่อการสร้างรายได้จากการจำหน่ายผลผลิตการเกษตรที่เป็นส่วนเกิน หรือมีจำนวนมากให้กับคนชุมชน เป็นต้น เป็นการ “การกระจายความเสี่ยง” ด้วยการนำทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนมาประยุกต์ใช้ การสร้างความหลากหลายทางด้านกระบวนการผลิต คำนึงถึงการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร อุปสงค์-อุปทานของผลผลิต เพื่อลดความเสี่ยง สร้างสมดุลด้านการผลิต เป็นระบบเศรษฐกิจที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานการพึ่งพาตนเองหรือสามารถอุ้มชูตัวเองได้ การรู้จักคุณค่าของการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนโดยการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ มีผลต่อการพัฒนาการเกษตร การปรับปรุงสภาพของทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ ที่ดิน ที่มีผลต่อการเพิ่มผลผลิต การฟื้นฟูและใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด ถูกต้องตามหลักวิชาการเพื่อประโยชน์ในระยะยาวซึ่งเป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นองค์ความรู้หนึ่งในแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ที่ใช้เป็นแนวทาง ในการดำรงชีวิต ทำดีที่สุดแล้ว เศรษฐกิจพอเพียง จึงครอบคลุมความพอเพียง 5 ด้านคือความพอเพียงทางด้านจิตใจ ด้านสังคม ด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ด้านเทคโนโลยี และความพอเพียงด้านเศรษฐกิจ ซึ่งเป้าหมายสูงสุด ของการดำรงชีวิตตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งพาตนเองได้

2. แนวคิดการรวมกลุ่มและกระบวนการกลุ่ม

2.1 ความหมายของกลุ่ม

ตามสภาพธรรมชาติของมนุษย์ทุกคนที่ดำรงอยู่ในสังคมทุกสังคมตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ย่อมต้องพึ่งพาอาศัยกัน ตั้งแต่แรกเกิดเป็นวัยทารก ต้องพึ่งผู้ดูแล คือ พ่อ แม่ ซึ่งเป็นกลุ่ม แรกที่ต้องจัดตัวเองเข้าไปอยู่เป็นสมาชิกกลุ่ม และเมื่อเจริญเติบโตขึ้นก็จะมีกลุ่มที่ตัวเองต้องเข้าไปสังกัดอีกหลายกลุ่มตามโอกาส วัย และสถานการณ์ต่าง ๆ เช่น กลุ่มเครือญาติ กลุ่มเพื่อน หรือกลุ่มอาชีพต่าง ๆ เพื่อการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีการแลกเปลี่ยนสิ่งของซึ่งกันและกัน โดยมีผลประโยชน์ตอบแทน การอยู่อาศัยร่วมกันในสังคมมนุษย์ย่อมจะอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มคน เช่น กลุ่มครอบครัว กลุ่มภายในหมู่บ้าน โดยแต่ละคนในกลุ่มย่อมมีบทบาทและมีหน้าที่สัมพันธ์กัน มีปัจจัยเงื่อนไขต่าง ๆ ให้คนเข้าร่วมกลุ่ม

สงวน ช้างฉัตร (2541, น. 42) ได้กล่าวว่า กลุ่มหมายถึง คนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป มีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ในลักษณะที่สมาชิกแต่ละคนต่างมีอิทธิพลซึ่งกันและกัน หรือกลุ่มเป็นการรวมบุคคลที่ร่วมมือกันแบบซึ่งหน้า แต่ละคนตระหนักในสมาชิกภาพของตนเองและผู้อื่นซึ่งเป็นสมาชิก ของกลุ่มแต่ละคนจะได้รับความพอใจบางอย่างจากการร่วมกิจกรรมของกลุ่ม

ทงศักดิ์ คุ้มไชน้ำ (2534, น. 34) กลุ่มหมายถึง บุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปที่มีการติดต่อสังสรรค์กันอยู่เสมอมีความสนใจในกิจกรรมและมีความรู้สึกว่ามีบางสิ่งบางอย่างที่สำคัญคล้าย ๆ กัน ดังนั้นกลุ่มจึงมีองค์ประกอบ 4 ประการ ได้แก่

1. คนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป
2. มีกิจกรรมที่ชี้ให้เห็นถึงวัตถุประสงค์ร่วมกัน
3. มีความผูกพันว่าเป็นพวกเดียวกัน
4. มีการติดต่อ ปะทะ สังสรรค์กันอยู่เป็นประจำ

พนม ลิ้มอารีย์ (2522, น. 9) กล่าวว่า กลุ่มหมายถึงบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปที่มา รวมกันและมีการแสดงออกในลักษณะที่เป็นการปะทะสังสรรค์กัน กลุ่มมีการกำเนิดขึ้นมา จากกันและกัน หรือสมาชิกที่มีความผูกพันกันทางจิตใจหรือทางโครงสร้าง เนื่องจากสมาชิก แต่ละคน ได้รับความพอใจจากกันและกันหรือสมาชิกมีประโยชน์ร่วมกัน แต่ความสัมพันธ์ ภายในกลุ่มของ สมาชิกก็อาจจะมีการขัดแย้งกันบ้าง ซึ่งเป็นไปตามธรรมชาติของกลุ่ม

จากการนิยามข้างต้น กล่าวได้ว่านักวิชาการนิยามความหมายของกลุ่ม ไว้อย่าง สอดคล้องกัน ผู้ศึกษาสรุปได้ว่า กลุ่ม คือ การที่บุคคลจำนวนหนึ่งซึ่งมีมากกว่า 2 คนขึ้นไปได้มาอยู่

รวมกัน ณ ที่ใดที่หนึ่งในอาณาบริเวณเดียวกัน อาจมีความสัมพันธ์กัน มีการกระทำต่อกันทางสังคมหรืออาจไม่มีก็ได้ แต่ถ้ามีและมาอยู่ร่วมกันด้วย มีจุดมุ่งหมายเดียวกัน อาศัยระเบียบแบบแผนในการกระทำต่อกันทางสังคม และอยู่ร่วมกันเป็นระยะเวลาอันยาวนาน เราเรียกกลุ่มลักษณะนี้ว่า กลุ่มคนและกลุ่มสังคม

2.2 กระบวนการกลุ่ม

ประกอบ ระกิตติ (2523, น. 34) กล่าวว่ากระบวนการกลุ่มสัมพันธ์เป็นกระบวนการเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับคนในกลุ่มและระหว่างกลุ่ม โดยสมาชิกของกลุ่มได้มีการปฏิบัติต่อกันทั้งนี้ก็เพื่อที่จะให้สมาชิกของกลุ่มได้ใช้ความรู้ความสามารถพิเศษช่วยผลักดันให้กลุ่มประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ นอกจากนี้ยังเป็นการค้นหาเพื่อความรู้เรื่องกลุ่ม กฎของการพัฒนาความสัมพันธ์ของหมู่คณะ บุคคล และสถาบัน

นิรันดร์ จุลทรัพย์ (2542, น. 92) กล่าวว่ากระบวนการกลุ่ม เป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับบุคคลภายในกลุ่มทั้ง กายวาจา อารมณ์ ความรู้สึก กิริยาท่าทาง และบรรยากาศภายในกลุ่ม ซึ่งจะมีการเปลี่ยนแปลง มีการปรับตัว ปรับความสัมพันธ์ต่อกัน ในลักษณะที่ต่อเนื่องกันเสมอ กระบวนการกลุ่มมีลำดับขั้นตอนดังนี้

1. การตั้งจุดมุ่งหมายร่วมกัน
2. การอภิปรายร่วมกัน
3. การตัดสินใจร่วมกัน
4. การประเมินผลร่วมกัน
5. การดำเนินงานร่วมกัน
6. การเกิดจุดมุ่งหมายใหม่ในการดำเนินงานครั้งต่อไป

วินิจ เกตุขำ (2522, น. 14) กล่าวว่า กระบวนการกลุ่ม หมายถึง ที่รวมแห่งประสบการณ์ของแต่ละบุคคลหลาย ๆ ฝ่ายที่เข้ามารวมพบปะสังสรรค์กันด้วยความรู้สึกพึงพอใจ ในความสัมพันธ์กันและกัน เรียกกันว่าปฏิสัมพันธ์ (interaction) การปฏิสัมพันธ์นี้เองจะช่วยให้ค้นพบวิธีการแก้ไขปัญหาที่น่าพอใจร่วมกัน ทำให้แต่ละคนได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ระหว่างกัน และผลลัพธ์ต่อมาก็คือ ทำให้แต่ละคนเป็นแรงจูงใจให้แก่กันและกันและมีความเอื้ออารีต่อกันอีกด้วย

จากการนิยามความหมายข้างต้น ผู้ศึกษาสรุปได้ว่า กระบวนการกลุ่มเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นภายในกลุ่มคน เป็นการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับ

การปฏิบัติงาน ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลโดนสมาชิกแต่ละคนภายในกลุ่มจะเปลี่ยนแปลงตนเองเพื่อปรับเข้าหากัน และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เพื่อให้เป้าหมายของกลุ่มบรรลุผลสำเร็จ และกลุ่มสามารถดำรงอยู่ได้ นอกจากนี้ กระบวนการกลุ่มนั้นจะทำหน้าที่เปรียบเสมือนสื่อกลางในการประสานปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพล ต่อการทำงานกลุ่มเข้าด้วยกัน ทำให้สมาชิกภายในกลุ่มสามารถทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายภายในกลุ่มได้อย่างเหมาะสม อันจะนำไปสู่ผลลัพธ์ของการทำงานร่วมกันของสมาชิกภายในกลุ่มซึ่งผลลัพธ์ของกลุ่มที่เกิดขึ้นจะส่งผลให้กลุ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านอื่น ๆ ตามมาด้วยเช่นกันและสามารถทำให้กลุ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงได้อยู่ตลอดเวลา

ความสำคัญของกระบวนการกลุ่ม กระบวนการกลุ่มนี้มีขั้นตอนต่าง ๆ ที่ต้องศึกษากล่าวคือ การเริ่มตั้งแต่ความสมัครใจในการเข้าร่วมกลุ่ม พฤติกรรมของสมาชิกจะทำให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลในกลุ่มว่าใครเป็นผู้ที่มีอิทธิพลในกลุ่มมากน้อยอย่างไร พฤติกรรมแต่ละคนย่อมแตกต่างกัน พฤติกรรมที่แสดงออกไปนั้นได้รับการตอบสนองสนับสนุนอย่างไรบ้าง รูปแบบการตัดสินใจก็เป็นกระบวนการหนึ่งของกลุ่มที่สมาชิกมีความเห็นพร้อมต้องกันที่จะนำไปสู่การบรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่ม หลังจากที่มีการร่วมอภิปรายกลุ่มอย่างกว้างขวาง ข้อตกลงจะนำไปสู่การปฏิบัติ เริ่มด้วยการคิดริเริ่ม การแสวงหาความจริง การวิเคราะห์หาทางปฏิบัติ และสรุปความนำไปสู่การปฏิบัติตามมติกลุ่ม

จากแนวคิดของกระบวนการกลุ่ม ดังกล่าวจะเห็นได้ว่ากระบวนการกลุ่มมีปัจจัยเงื่อนไข หลายประการเข้ามาเกี่ยวข้อง ทั้งปัจจัยในตัวของสมาชิก เช่น พฤติกรรมต่าง ๆ ของแต่ละคน ปัจจัยโดยองค์รวม เช่น มติของกลุ่มที่สมาชิกทุกคนร่วมกันกระทำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องจุดประสงค์ของกลุ่มที่ทุกคนต้องร่วมกันกระทำเป็นกระบวนการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์นั้น ดังเช่น ถวิล ธาราโกชน (2532, น. 108-111) ได้กล่าวถึงกระบวนการกลุ่ม ไว้ว่าเป็นความพยายามของบุคคลที่เกี่ยวข้องได้จัดกระทำซึ่งเป็นวิธีการนำมาใช้อย่างกว้างขวาง กระบวนการกลุ่มเป็นวิธีการวิเคราะห์การกระทำพฤติกรรมของกลุ่ม ขนาดกลุ่มไม่ว่าจะเล็กหรือใหญ่การดำเนินงานต่าง ๆ จะเป็นไปได้ดีขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการกล่าวคือ พฤติกรรมของคนในกลุ่ม เช่น พฤติกรรมของหัวหน้า พฤติกรรมของสมาชิก นอกจากนี้แล้วยังมีวัตถุประสงค์ของกลุ่มซึ่งเป็นเสมือนหัวใจของกลุ่มที่สมาชิกทุกคนต้องพยายามดำเนินการไปสู่วัตถุประสงค์นั้น วัตถุประสงค์ของกลุ่มย่อมมีผลต่อขนาดของกลุ่มด้วย เพราะกิจกรรมต่าง ๆ จะดีหรือไม่ดีขึ้นอยู่กับจำนวนของสมาชิกกลุ่ม กลุ่มที่มีขนาดเล็กเกินไปอาจทำให้สมาชิกมีงานมาก หากกลุ่มมีขนาดใหญ่สมาชิกมากเกินไปก็อาจมีข้อขัดแย้งมาก เกิดบรรยากาศในกลุ่มที่ไม่ดี

กลุ่มเมื่อรวมตัวขึ้นมาแล้วย่อมมีกฎระเบียบของกลุ่มที่ทุกคนต้องยอมรับและปฏิบัติ เพราะกฎระเบียบดังกล่าวย่อมมาจากทัศนคติ ค่านิยม ความเชื่อของสมาชิก นอกจากนี้กลุ่มยังมีขวัญกำลังใจของกลุ่มอยู่ด้วย เพราะสิ่งนี้ย่อมส่งผลถึงความสามัคคี ความเต็มใจในการร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ อย่างเต็มที่หากสมาชิกหมดกำลังใจ สิ่งที่สำคัญที่มีอยู่ในกลุ่มอีกประการหนึ่งคือการสื่อสารภายในกลุ่มเพราะสิ่งนี้จะช่วยให้สมาชิกได้เข้าใจในบทบาทหน้าที่ของตนตลอดจนวัตถุประสงค์ของกลุ่มอย่างชัดเจน เพราะถ้าการสื่อสารดีย่อมจะส่งผลให้งานบรรลุได้เร็ว หากการสื่อสารขัดแย้งย่อมจะส่งผลให้งานขัดข้องไปด้วยประสิทธิภาพของกลุ่มย่อมขึ้นอยู่กับการสื่อสารภายในกลุ่มเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ภารกิจกลุ่มยังมีผลต่อบทบาทของแต่ละคนได้เช่นกัน โดยเฉพาะกลุ่มที่มีภารกิจมากย่อมจะแบ่งหน้าที่สำคัญ ๆ ให้แต่ละคนมารับผิดชอบตามหน้าที่ ดังนั้นในกลุ่มบางกลุ่มจะมีผู้นำหลายคนขึ้นอยู่กับการกิจ ของกลุ่มจะกำหนด อย่างไรก็ตามการรวมกลุ่มจะเกิดขึ้นได้ไม่ถนัดนักเพราะต้องมีปัจจัยเงื่อนไขทั้งภายใน และองค์ประกอบอีกมากมายโดยเฉพาะการสร้างความตระหนักในการรวมกลุ่ม

จากแนวคิดของผู้เชี่ยวชาญดังได้ยกตัวอย่างมานั้นอาจกล่าวได้ว่า กระบวนการกลุ่ม มีกลไก วิธีการมากมาย เช่น ผู้นำ วัตถุประสงค์ของกลุ่ม เป็นต้น ปัจจัยอีกประการหนึ่งที่จะกล่าวถึงในกระบวนการกลุ่มที่ควรจะต้องกล่าวคือ ความตระหนักเพราะหากสมาชิกกลุ่ม มีความตระหนักในภาระหน้าที่แล้วก็จะทำให้กลุ่มดำเนินการไปได้ด้วยดี แต่หากสมาชิกไม่มีความตระหนักแล้วอาจทำให้เกิดความขัดแย้งออกมาให้กลุ่มล่มสลายลงได้ ดังเช่น ชินชัย ชีใจริญ (อ้างถึงใน นิคม พรหมมาเทพย์, 2538, น.16-18) ได้กล่าวว่า

การสร้างความตระหนักในการให้คนเข้าร่วมกลุ่มนั้นเป็นสิ่งที่ทำได้ยากเพราะคนต้องคิดถึงประโยชน์ที่ตนเองจะได้รับจากกลุ่ม เมื่อมีการรวมกลุ่มขึ้นมาแล้วหากสมาชิกได้รับผลประโยชน์ที่ตนเองต้องการการรวมกลุ่มก็จะดำเนินอยู่ได้ตลอดไปอย่างมั่นคง แต่ถ้าสมาชิกมีการขัดแย้งกันในเรื่องผลประโยชน์สมาชิกก็จะแยกตัวออกจากกลุ่มทำให้กลุ่มอ่อนแอและอาจนำไปสู่การล่มสลายกลุ่มได้

ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น ผู้ศึกษาสรุปได้ว่า การที่กลุ่มจะสามารถดำเนินการสำเร็จได้นั้นผู้นำและสมาชิกต้องร่วมมือกระทำกิจกรรมของกลุ่มอย่างเป็นระบบ ทุกคนต้องให้ความรู้ความสามารถประสบการณ์ของตนเองมีส่วนร่วมในงานของกลุ่ม ปัจจัยเหล่านี้ เป็นสิ่งสำคัญต่อกลุ่มดังเช่น ยูวรัตน์ รัตนาคินทร์ (2528, น. 79) กล่าวไว้ว่า

การดำเนินงานกลุ่มจะประสบผลสำเร็จได้จะต้องมีปัจจัยหลาย ๆ อย่างเข้าร่วมกัน กระทำกิจกรรมต่าง ๆ อย่างมีขั้นตอน มีความร่วมมือสามัคคีกลมเกลียวเพื่อมุ่งสู่ผลสำเร็จของงาน ทั้งนี้สมาชิกแต่ละคนก็ย่อมมียอมต้องอาศัยปัจจัยที่มีอยู่

ในตนเอง เช่น ประสบการณ์ ทักษะเฉพาะตัวมาเกื้อหนุนการดำเนินงานตั้งแต่เริ่มรวมกลุ่ม

เช่นเดียวกัน อรุณ รักรธรรม (อ้างถึงใน นิคม พรหมมาเทพย์, 2538, น. 16-18) ได้กล่าวสรุปถึงกระบวนการรวมกลุ่มที่ส่งผลให้กลุ่มประสบผลสำเร็จไว้ว่า การรวมกลุ่มได้ดีต่อเมื่อมีแรงจูงใจให้บุคคลเข้าร่วมกลุ่มโดยวัตถุประสงค์ของแต่ละบุคคลย่อมสอดคล้องกันหรือมีความต้องการคล้ายกันจึงเข้าร่วมกลุ่ม ทุกคนมีความต้องการพึ่งพาอาศัยกันและกัน บทบาทของแต่ละคนก็จะสอดคล้องกันเพื่อมุ่งสู่เป้าหมายของกลุ่มและวัตถุประสงค์ของแต่ละบุคคล นอกจากนี้ผู้ศึกษา ยังมองว่าการที่กลุ่มไม่สามารถพัฒนาได้นั้นอาจมีสาเหตุหลายประการ เช่น ผู้นำอ่อนแอ ความขัดแย้งภายในกลุ่ม เป็นต้น

ดังนั้น การที่คนจะรวมกลุ่มได้นั้นผู้คนจะต้องเห็นผลประโยชน์ร่วมกัน ต้องการแก้ไขปัญหาร่วมกันต้องการพัฒนาร่วมกัน ในการรวมกลุ่มต้องมีปัจจัยเงื่อนไขมาหนุนนำ โดยมีผู้นำเป็นปัจจัยที่สำคัญก่อให้เกิดกลุ่ม ทุกคนย่อมมีความเชื่อมั่นซึ่งกันและกัน บรรยากาศความเป็นไปในกลุ่มย่อมได้รับความกดดันทั้งภายในและภายนอกกลุ่ม ซึ่งจะเป็นกลไกและวิธีการที่จะนำไปสู่กระบวนการก่อให้เกิดกลุ่มพัฒนาไปสู่วัตถุประสงค์ของกลุ่มได้

จากการศึกษาเรื่องกระบวนการกลุ่ม ผู้ศึกษาพบว่า ในกระบวนการกลุ่มยังมีเรื่องอิทธิพลของกลุ่มที่มีส่วนสำคัญในการดำเนินงานกลุ่ม มีนักวิชาการได้ให้ความหมายของอิทธิพลของกลุ่มดังต่อไปนี้

พนม ลิ้มอารีย์ (2522, น. 53-54) กล่าวถึง อิทธิพลของกลุ่มที่มีต่อสมาชิกไว้ดังนี้

1. กลุ่มมีอิทธิพลต่อการศึกษาหรือการเรียนรู้ของบุคคลที่เป็นสมาชิกอย่างมาก วิธีการที่ตนใช้แก้ปัญหาการประพฤติปฏิบัติ การสร้างนิสัย เจตคติการทำงาน ความทะเยอทะยาน ล้วนอยู่ภายใต้อิทธิพลของกลุ่มทั้งสิ้น

2. กลุ่มเป็นเครื่องสนับสนุน และช่วยให้สมาชิกสามารถแสดงออกซึ่งความรู้สึกนึกคิด อากัปกริยาต่าง ๆ ทั้งในทางที่ดีและไม่ดี

3. กลุ่มช่วยสนองความต้องการของสมาชิก นั่นคือ เมื่อร่วมกันเป็นกลุ่มแต่ละคนย่อมมีความต้องการอยู่ในจิตใจของตน ซึ่งบุคคลอื่นอาจจะทราบหรือไม่ทราบก็ได้

4. กลุ่มช่วยให้สมาชิกมองเห็นภาพของตนเอง (Perception of Self) ชัดเจนขึ้น คือช่วยให้สมาชิกทราบว่าตนเองเป็นคนอย่างไร ความสวยงาม ความมั่นใจ ความภาคภูมิใจ สิ่งเหล่านี้สมาชิกไม่สามารถรู้เห็นได้ด้วยตนเองอย่างชัดเจน ขึ้นอยู่กับบุคคลอื่น ๆ

5. กลุ่มมีอิทธิพลเหนือผลงานและการกระทำของสมาชิกจะเห็นได้จากการทำงานของบุคคลแต่ละคน การที่บุคคลจะทำงานได้ดีมีประสิทธิภาพเพียงใดนั้นย่อมขึ้นอยู่กับเพื่อนในกลุ่ม ถ้าสมาชิกส่วนใหญ่ของกลุ่มมีความกระตือรือร้นในการทำงานก็จะทำให้สมาชิกส่วนน้อยมีความกระตือรือร้นตามไปด้วย

6. กลุ่มมีอิทธิพลในการช่วยตัดสินใจในกรณีที่มีปัญหาหรือมีสิ่งที่จะต้องเลือกต้องตัดสินใจ อาจจะใช้มติของกลุ่มเป็นเครื่องตัดสินใจได้

7. กลุ่มมีอิทธิพลเหนือบทบาทของสมาชิกในสถานการณ์ต่าง ๆ เช่น ครอบครัวหนึ่งเกิดพ่อแม่ป่วยทำงานไม่ได้ทำให้สถานการณ์เปลี่ยนไป ลูกอาจทำงานแทนในการทำงานของลูก อาจมีการเกี่ยงงอนกัน มีการเอาเปรียบทะเลาะวิวาทกัน หรือลูกอาจร่วมมือกันทำงานสามัคคีกัน เป็นต้น

8. กลุ่มมีอิทธิพลเหนือความกลัว ความวิตกกังวล ความท้อแท้ใจของสมาชิก เช่น คนไม่เบิกบานเมื่อเข้าไปอยู่ในกลุ่มคนสนุกสนานก็จะช่วยทำให้เขาเป็นคนเบิกบานได้

9. กลุ่มช่วยควบคุมความมักใหญ่ใฝ่สูง ความทะเยอทะยาน ความต้องการของสมาชิก และยังช่วยให้สมาชิกได้คลี่คลายความขัดแย้งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับตนเองอีกด้วย โดยเฉพาะความขัดแย้งระหว่างสมาชิกกับบุคคลอื่น ๆ ในกลุ่ม เช่น ความขัดแย้งระหว่างตนกับผู้บังคับบัญชา เป็นต้น

ฉลอง ภิรมย์รัตน์ (2522, น. 100-104) ได้กล่าวถึง อิทธิพลของกลุ่มที่มีผลต่อพฤติกรรมของสมาชิกไว้ ดังต่อไปนี้

1. กลุ่มเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดกำลังใจแก่สมาชิก
2. กลุ่มช่วยให้สมาชิกได้แสดงออก หรือเป็นสนามทดลอง
3. กลุ่มช่วยสะท้อนให้สมาชิกมองเห็นภาพของตนเอง การวิพากษ์วิจารณ์ของเพื่อน อาจทำให้ตนเองได้สติ รู้สึกนึกคิดว่าตนเองเป็นคนอย่างไร
4. กลุ่มช่วยสนองความต้องการของสมาชิก กลุ่มจะทำให้ได้รับการตอบสนองความต้องการทางสังคม เช่น ทำให้เกิดความสนุกสนาน
5. กลุ่มช่วยให้สมาชิกมีความกระตือรือร้น หรือกระฉับกระเฉง
6. กลุ่มช่วยสมาชิกในการตัดสินใจและแก้ปัญหา
7. กลุ่มทำให้สมาชิกมีความรู้สึกรับผิดชอบ
8. กลุ่มช่วยผ่อนคลายความกดดัน และความคับข้องใจ

พัชนี วรรณวิน (2526, น. 21) กล่าวว่า กลุ่มมีอิทธิพลที่จะพัฒนาบุคคลให้เป็นคนที่มีพฤติกรรมอันพึงประสงค์ได้ ดังต่อไปนี้

1. กลุ่มเป็นแหล่งวิทยากรในการแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดความรู้ให้แก่กันและกัน ทำให้สมาชิกเกิดการพัฒนา
2. กำหนดบุคลิกภาพและฝึกฝนสมาชิก ให้มีคุณสมบัติตามต้องการ เพราะเมื่อบุคคลอยู่ในกลุ่มโดยยอมรับความต้องการการยอมรับจากกลุ่ม
3. สร้างแรงจูงใจในทางที่ดีให้แก่สมาชิก โดยอาศัยหลักความต้องการในเรื่องของการได้รับการยกย่องจากสังคม จึงพยายามทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม
4. ฝึกให้เป็นคนมีเหตุผล การตัดสินใจที่เกิดจากกลุ่ม มักจะมีเหตุผล ทำให้สมาชิกเกิดการยอมรับ และคล้อยตามเหตุผลของกลุ่ม
5. เปลี่ยนทัศนคติของบุคคลได้ เพราะการเข้ากลุ่มจะทำให้บุคคลถูกชักชวนให้หันเหทัศนคติของตนไปสู่ทัศนคติของกลุ่มได้ แม้จะขัดแย้งกับความรู้สึกรักของตนเองบ้างก็ตาม
6. ช่วยให้สมาชิกเข้าใจตนเองและผู้อื่น เนื่องจากมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เห็นรูปแบบของพฤติกรรมต่าง ๆ การโต้ตอบและการตอบสนองของกลุ่มทำให้สมาชิกสามารถประเมินได้ว่าการกระทำเหมาะสมหรือไม่เพียงไร แต่แต่ละคนมีความคิดเห็นอย่างไร และควรปฏิบัติตนอย่างไรจึงจะเหมาะสม

อุทัย บุญประเสริฐ (2532, น. 37-38) ได้กล่าวถึง กลุ่มที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรม และการปฏิบัติงานของบุคคลไว้ว่า เป้าหมายและมาตรฐานของกลุ่มที่กลุ่มกำหนดขึ้น เป้าหมาย และมาตรฐานของกลุ่มเป็นเครื่องกำกับพฤติกรรมของสมาชิก และระดับการปฏิบัติงานของสมาชิกในกลุ่มซึ่งหากมีการละเมิด หรือละเลยก็จะมีผลกระทบถึงความมั่นคง กระทั่งต่อความสมานฉันท์ของกลุ่มกระทบต่อสถานภาพและความเป็นสมาชิกของกลุ่มของบุคคลนั้น ๆ โดยตรง กลุ่มอาจให้การสนับสนุน ให้การช่วยเหลือ หรือขัดขวางสมาชิกของกลุ่มได้ ในการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง กลุ่มที่อยู่ในฐานะที่สามารถให้รางวัล หรือลงโทษสมาชิกของกลุ่มได้ (Reward or Punishment) ในหลายรูปแบบด้วยกัน เช่น ให้การยกย่องชมเชยให้เกียรติในการสนับสนุนทางใจ (Moral Support) ให้รางวัลเป็นสิ่งของเงินทอง ให้ความร่วมมืออย่างแข็งขัน หรือในทางตรงกันข้าม อาจถอนการช่วยเหลือไม่ให้การสนับสนุน ขัดขวาง หรือแทรกแซง บีบบังคับบุคคล เป็นต้น

จากการศึกษาอิทธิพลของกลุ่มผู้ศึกษาสรุปได้ว่า อิทธิพลของกลุ่มมีผลต่อการแสดงออกพฤติกรรมของสมาชิกภายในกลุ่ม อันเนื่องจากการปฏิสัมพันธ์กันของสมาชิกภายในกลุ่มอิทธิพลของกลุ่มยังช่วยในการให้การสนับสนุน ให้การช่วยเหลือ สมาชิกของกลุ่มในการทำงาน อิทธิพลของกลุ่มมีผลในด้านทางจิตวิทยาที่มีผลกระทบต่อสมาชิกภายในกลุ่มของแต่ละบุคคลในการแสดงออกของพฤติกรรมภายในกลุ่ม

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการกลุ่ม จะเริ่มตั้งแต่การที่สมาชิกได้เริ่มเข้าร่วมกลุ่ม ทำให้เกิดบทบาทอันเนื่องจากอิทธิพลกลุ่ม ความเคลื่อนไหวต่าง ๆ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง สถานะของกลุ่มมีได้คงอยู่ตายตัว (Static) แต่จะมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่ว่าจะ เป็นในทางที่ดีหรือเลวลง ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ เช่น การจัดระเบียบ การจัดการ ตลอดจนภาวะผู้นำ (Leadership) และความร่วมมือร่วมใจของสมาชิกภายในกลุ่ม แนวนโยบายในการกำหนดรูปแบบ ปัจจัยเหล่านี้ ย่อมทำให้กระบวนการกลุ่มได้พัฒนาไปสู่จุดมุ่งหมาย ความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการนำเอาปัจจัยต่าง ๆ มาใช้กับกระบวนการกลุ่ม เพื่อให้กลุ่มได้พัฒนาสู่เป้าหมาย เราเรียกว่า พลวัตของกลุ่ม (Group Dynamics) สิ่งที่เราเรียกว่าพลวัตของกลุ่มนี้จะตอบปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับกลุ่มได้ เช่น ทำไมกลุ่มนั้นจึงมีความสำเร็จ ทำไมกลุ่มจึงล้มเหลว เป็นต้น (ฉลอง ภิมภรณ์, 2521, น. 11)

ในส่วนของปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการกลุ่มผู้ศึกษาได้สรุปแล้วพบว่าปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการกลุ่ม มีดังนี้

ผู้นำกลุ่ม (Leadership) หมายถึง บุคคลใดคนหนึ่งในกลุ่ม ที่มีพฤติกรรมอันพึงประสงค์ของกลุ่มที่เหนือกว่าสมาชิกคนอื่น ดังนั้น การที่ใครจะเป็นผู้นำของกลุ่มจึงแล้วแต่พฤติกรรมที่เหนือกว่าคนอื่นและเป็นพฤติกรรมที่สมาชิกส่วนใหญ่ต้องการในขณะนั้น เช่น ในกลุ่มสมาชิกด้านวิชาการ บุคคลใดบุคคลหนึ่งที่มีความรู้ความสามารถทางด้านวิชาการเป็นเลิศ ก็จะถูกยกย่องให้เป็นผู้นำในขณะนั้น บุคคลที่ถูกยกย่องให้เป็นผู้นำโดยทันที ภาวะการณเป็นผู้นำ (Leadership) จึงขึ้นอยู่กับพฤติกรรมที่สมาชิกกำลังต้องการ บุคคลใดที่มีพฤติกรรมที่สมาชิกมีความต้องการดีกว่า เหนือกว่าคนอื่นในกลุ่ม บุคคลนั้นก็จะได้เป็นผู้นำ บทบาทของผู้นำกลุ่ม เพื่อให้กลุ่มสามารถทำงานประสบผลสำเร็จ

1. การริเริ่มการทำงานของกลุ่ม (Initiating) คือ บทบาทในการริเริ่มการดำเนินงานของกลุ่ม และช่วยให้กลุ่มทำงานไปได้ โดยเสนอวิธีการทำงานกระตุ้นให้กลุ่มอภิปรายถลงความต้องการของกลุ่ม กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การเสนอแนวทางในการคิดและการทำงานแก่สมาชิกกลุ่ม เป็นต้น

2. การวางระเบียบการทำงาน (Regulating) คือ บทบาทในการแนะแนวและการกระตุ้นการทำงานของกลุ่ม เช่น ตั้งเป้าหมายในการทำงาน วางขั้นตอนในการทำงานกำหนดระยะเวลาในการทำงาน การสรุปรวบรวมข้อมูล เป็นต้น

3. การเสนอข้อมูล (Informing) คือ บทบาทในการเสนอข้อมูลและความคิดใหม่ให้แก่กลุ่ม เช่นเดียวกับสมาชิกอื่น ๆ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินงานของกลุ่ม

4. การสนับสนุนบรรยากาศในการทำงาน (Supporting) คือ บทบาทในการสร้างบรรยากาศที่ดีในการทำงาน และช่วยให้ทุกคนอยากทำงาน เช่น กระตุ้นให้ทุกคนอยากทำงาน การลดความตึงเครียดในการทำงาน การประนีประนอม การควบคุมสถานการณ์ในกลุ่ม เป็นต้น

5. การประเมินผล (Evaluating) คือ บทบาทที่ช่วยให้กลุ่มประเมินการทำงาน โดยประเมินการตัดสินใจ จุดมุ่งหมายและวิธีการของกลุ่ม เพื่อช่วยให้ข้อสรุปที่ถูกต้องแน่นอน ในบทบาททั้ง 5 นี้ บทบาทแรกจะมีความจำเป็นมากในระยะแรกของการทำงาน บทบาทในการเสนอข้อมูล และการวางระเบียบการทำงานจะมีความจำเป็นมากในระยะที่จะหาข้อสรุปของกลุ่ม ส่วนการสร้างบรรยากาศในการทำงาน การประเมินผลนั้นจะมีความจำเป็นอยู่ทุกระยะจากบทบาทดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ผู้นำกลุ่มมีความสำคัญมากในการร่วมมือกันทำงานของสมาชิกและความสำเร็จของกลุ่ม

1. คุณลักษณะของผู้นำ เนื่องจากผู้นำจะต้องเกิดมาจากกลุ่ม หากไม่มีกลุ่มผู้นำกลุ่มก็เกิดขึ้นไม่ได้ ผู้นำจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญส่วนหนึ่งของกลุ่ม สมาชิกของกลุ่มจะมีความเชื่อว่า กิจกรรมของกลุ่มทำสำเร็จเพียงใด ย่อมขึ้นอยู่กับผู้นำเป็นส่วนใหญ่ คุณลักษณะของผู้นำจึงจำเป็นจะต้องมีส่วนเอื้ออำนวยให้กลุ่มมีพลวัตที่กล้าแข็ง สามารถดำเนินกิจกรรมของกลุ่มไปสู่จุดมุ่งหมายปลายทางได้อย่างมีประสิทธิภาพ คุณลักษณะของบุคคลที่จะนำกลุ่มไปสู่ความสำเร็จได้ ควรจะมีลักษณะดังต่อไปนี้ กนกวรรณ ชูชีพ (2543, น. 36) ศึกษาคุณลักษณะของผู้ดำเนินการสนทนาในการวิจัยแบบสนทนากลุ่ม สรุปได้ดังนี้

มีการแต่งกายที่สุภาพเรียบร้อย มีการแสดงออกซึ่งสีหน้า กริยา ท่าทาง คำพูด ที่ฟังประสงค์ ให้เกียรติแก่ผู้เข้าร่วมสนทนา ยอมรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่างในการรับฟังความคิดเห็นที่ต่างกันในกลุ่ม มีการใช้น้ำเสียงที่ดังชัดเจน เน้นเนื้อความเพื่อให้น่าสนใจ สื่อสารถูกต้อง ทั้งรูปประโยคและความหมาย เชื่อมโยงข้อมูลเพื่อจุดประเด็นคำถามได้ มีทักษะในการใช้คำถามประเภทต่าง ๆ เป็นผู้ฟังที่ดีและสามารถจับประเด็นสำคัญได้ดี มีทักษะความรู้ความสามารถทางด้านจิตวิทยาสังคมเพื่อสร้างบรรยากาศในการสนทนาให้ผ่อนคลายได้ ช่วยให้ผู้เข้าร่วมสนทนาเกิดความไว้วางใจผ่อนคลายความตึงเครียด ช่วงก่อนเริ่มต้นการสนทนา ทำให้รับรู้เข้าใจในวัตถุประสงค์และขอบเขตของการศึกษาวิจัยอย่างทั่วถึง

2. ขนาดของกลุ่ม ขนาดของกลุ่ม คือ จำนวนสมาชิกในกลุ่ม ซึ่งมีผลกระทบต่อคุณภาพของการปฏิสัมพันธ์ภายในกลุ่มตลอดจนการสื่อสารระหว่างสมาชิก ได้มีผู้ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับขนาดของกลุ่มไว้ดังนี้

พนม ลิมอารีย์ (2520, น. 114-115) ได้กล่าวไว้และสรุปไว้ว่า องค์ประกอบสำคัญ มีผลต่อประสิทธิภาพของกลุ่ม คือ ขนาดของกลุ่ม จากการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างกลุ่มขนาดเล็ก จะมีการยึดเหนี่ยวและมีความสามัคคีในการทำกิจกรรมมากกว่ากลุ่มใหญ่ เมื่อเปรียบเทียบ ความรู้สึกของสมาชิก พบว่า สมาชิกของกลุ่มขนาดเล็กจะมีความพึงพอใจในการเข้ากลุ่มมากกว่า สมาชิกของกลุ่มขนาดใหญ่ และเมื่อให้เลือกเป็นสมาชิกระหว่างกลุ่มขนาดเล็กกับกลุ่มขนาดใหญ่ พบว่าบุคคลเป็นจำนวนมากเลือกเข้ากลุ่มขนาดเล็ก

ดังนั้น ขนาดของกลุ่มจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับเนื้อหาการศึกษา และจุดมุ่งหมาย ของการศึกษา กิจกรรมบางประเภทอาจใช้กลุ่มขนาดเล็ก แต่กิจกรรมบางประเภทอาจใช้กลุ่ม ขนาดใหญ่ จึงควรพิจารณาเองว่า กลุ่มควรมีขนาดเท่าใดจึงจะเหมาะสม โดยทั่วไปกลุ่มที่จะมี นักวิชาการบางท่านกล่าวว่าจำนวนสมาชิกของกลุ่ม 9-10 คน จะบังเกิดการ ทำงานได้ดี บางท่าน ได้เสนอว่าหากกลุ่มมีขนาดใหญ่ คือ ประมาณ 12-15 คน ก็จะเป็นการ และหากกลุ่มมีจำนวนน้อย คือ ประมาณ 5 คน ก็จะทำให้สมาชิกมีโอกาสเข้าร่วมมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ขนาดของกลุ่มจะมาก หรือน้อยจึงควรจะต้องขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์การศึกษารูปแบบการเก็บรวบรวมข้อมูลที่จะนำไป วิเคราะห์ กิจกรรมบางประเภทอาจใช้กลุ่มขนาดเล็ก แต่กิจกรรมบางประเภทอาจใช้กลุ่มขนาด ใหญ่ นักศึกษาจึงควรจะเป็นผู้พิจารณาได้เองว่า กลุ่มควรมีขนาด ประมาณเท่าใดจึงจะเหมาะสม กับกระบวนการเรียนรู้

3. ลักษณะสมาชิกในกลุ่ม ลักษณะของสมาชิกในกลุ่มมีอิทธิพลและมีความสำคัญ มากต่อการทำงานของกลุ่ม การแบ่งกลุ่มโดยทั่วไปจะมีลักษณะของคนหลากหลายแตกต่างกันไป เข้ามารวมกันเป็นกลุ่ม แต่มีบางกรณีที่มีการ แบ่งกลุ่มหากให้คนหลากหลายมารวมกัน อาจทำให้ การเรียนรู้ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เพราะฉะนั้นในการแบ่งกลุ่มบางครั้งอาจไม่จำเป็นต้อง ใช้คนหลากหลายมาละกันไป การจะตัดสินใจว่ากลุ่มแต่ละกลุ่มควรประกอบด้วยใครบ้าง

ลักษณะของแต่ละบุคคลมีอิทธิพลต่อกระบวนการกลุ่มอยู่ 2 ประการ คือ

1. ลักษณะของสมาชิกของกลุ่ม จะกำหนดพฤติกรรมของเขาในกลุ่มว่าควรเป็น อย่างไรและคนอื่น ๆ มีปฏิกิริยาต่อเขาอย่างไร ตัวอย่าง เช่น สมาชิกของกลุ่มคนหนึ่งมีความรู้ พิเศษเกี่ยวกับงานกลุ่ม เขาก็จะถูกคาดหวังจากกลุ่มให้ใช้ความรู้ทำให้เป้าประสงค์ของกลุ่ม บรรลุผล ส่วนสมาชิกที่เด่นก็ถูกคาดหวังให้เป็นผู้นำกลุ่ม

2. ลักษณะสมาชิกแต่ละบุคคลมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมกลุ่ม อันเป็นผลจากการ รวมกันเข้าของลักษณะของแต่ละบุคคล ความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะของสมาชิกของกลุ่มจะมี ผลต่อการกระทำของกลุ่มมากกว่าลักษณะนั้นโดยเฉพาะในตัวของมันเอง ตัวอย่างเช่น กลุ่มสอง คน คนหนึ่งจะมีลักษณะข่ม (dominance) สูงกว่า ส่วนอีกคนหนึ่งมีลักษณะข่มที่ต่ำกว่า อาจมี

ความสำคัญมากกว่าที่ทั้งสองคนมีลักษณะข่มขู่ เนื่องจากการรวมกันเข้าเป็นกลุ่มทำให้เกิดโครงสร้างทางสังคมหรือสภาพแวดล้อม ซึ่งกลุ่มต้องทำ

โดยลักษณะของแต่ละบุคคล อาจจะถูกกล่าวรวมไปถึง เรื่องของ ภูมิหลังทางด้านชีววิทยา (อายุและเพศ) ภูมิหลังทางสังคมวิทยา (การศึกษา สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม) ถึงแม้ว่าผลของลักษณะส่วนบุคคล ดังได้กล่าวมาจะได้แทรกเข้าไปอยู่ในกระบวนการกลุ่ม แต่ก็ยากที่จะระบุได้ และดังนั้นทำให้ได้คำตอบไม่แน่ชัดต่อคำถามที่เกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้ อย่างไรก็ตามก็มีข้อประจักษ์แจ้งที่บ่งว่าลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้เป็นสิ่งสำคัญต่อการกำหนดกระบวนการกลุ่ม

3. เวลาและสถานที่ในการจัดทำกลุ่ม เวลาและสถานที่ในการจัดทำกลุ่มควรจัดเป็นส่วนเฉพาะ ไม่มีสิ่งรบกวนหรือสิ่งเบี่ยงเบนความสนใจ สภาพแวดล้อมและบรรยากาศเหมาะสมกับการเรียนมากที่สุด บรรยากาศมีความเป็นกันเองสูงรู้สึกสบายใจในการพูดคุยควรวัดที่นั่ง เป็นวงกลม สามารถมองเห็นหน้ากันอย่างทั่วถึง เน้นการสร้างสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน โดยกลุ่มแนะนำตัวซึ่งกันและกัน การทำกลุ่มควรจะทำตรงเวลา และจัดครั้งละประมาณ 1 ชั่วโมง ถึง 1 ชั่วโมง 30 นาที และความถี่ของการจัดกลุ่มอาจจัดสัปดาห์ละ 1-2 ครั้ง หรือขึ้นอยู่กับเป้าหมายของกลุ่ม

การกำหนดช่วงเวลาควรคำนึงถึงวัยของสมาชิกเป็นสำคัญ เพราะช่วงความสนใจและความอดทนของคนแต่ละวัยแตกต่างกัน สำหรับวัยรุ่นถึงผู้ใหญ่ช่วงเวลาที่เหมาะสม คือ 1 ชั่วโมง ถึง 1 ชั่วโมง 30 นาที ส่วนในเรื่องความถี่ในการจัดกิจกรรม อาจจะเป็นสัปดาห์ละ 1 ครั้ง แต่ถ้าช่วงเวลาที่มืออยู่ทั้งหมดมีน้อย ก็อาจจัดสัปดาห์ละ 2-3 ครั้ง

จากการศึกษา เรื่องปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการกลุ่ม ผู้ศึกษาสรุปได้ว่า ในกระบวนการทำงานเป็นกลุ่มนั้น ล้วนแล้วแต่มีปัจจัยต่าง ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องอันจะมีผลกระทบต่อสมาชิกภายในกลุ่มให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมได้ จากที่ผู้ศึกษาได้ศึกษาทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมา พบว่า กระบวนการกลุ่มมีปัจจัยหลายด้าน เช่น ความเป็นผู้นำกลุ่ม ขนาดของกลุ่ม ลักษณะสมาชิกในกลุ่ม เวลาและสถานที่ในการจัดทำกลุ่ม กล่าวคือ เริ่มตั้งแต่ผู้นำกลุ่ม ความเป็นผู้นำกลุ่ม จะสามารถช่วยให้สมาชิกภายในกลุ่มได้ แสดงออกทางความคิดได้ ผู้นำกลุ่มที่ดี คือต้องมีความเป็นประชาธิปไตยสูง เสมอภาค ยอมรับความคิดเห็นที่ดีและเหมาะสม อันที่จะช่วยในการเสริมสร้าง พัฒนากลุ่ม มิใช่เป็นแบบเผด็จการ ซึ่งความเป็นผู้นำนี้เองจะมีผลต่อสมาชิกภายในกลุ่มในการแสดงพฤติกรรมด้วย เช่น ผู้นำกลุ่มมีความเป็นกันเอง ก็จะทำให้สมาชิกกลุ่มมีความกล้าที่จะพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิด เป็นต้น ขนาดของกลุ่มนั้นขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการศึกษาถ้าต้องการได้ข้อมูลเชิงลึก ต้องการให้สมาชิกกลุ่มได้แลกเปลี่ยนพูดคุยกัน ควรที่จะจัดกลุ่มที่มีขนาดเล็กประมาณ ไม่เกิน 10 คน แต่ถ้าต้องการได้ข้อมูลที่ไม่ลึกมาก แต่ถ้าต้องการมอง

ภาพรวมแบบกว้าง ๆ ก็จัดกลุ่มขนาดใหญ่ ที่สำคัญต้องดูความเหมาะสมเป็นหลัก ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการศึกษา

4. ลักษณะสมาชิกในกลุ่มนั้น หมายถึง การที่คนหลากหลาย แตกต่างกันไปเข้ามา รวมกันเป็นกลุ่ม ต่างก็มีความรู้ประสบการณ์ที่แตกต่างกันไป ผู้ศึกษาสรุปได้ว่าในความแตกต่าง หลากหลายจะช่วยให้การทำงานภายในกลุ่ม มีความหลากหลายทางความคิด มีประสบการณ์ ร่วมกันในการร่วมกันคิดแก้ไขปัญหา หรือแม้แต่การร่วมกันพัฒนา แต่ข้อเสียอาจจะเกิดความ ขัดแย้งทางความคิดภายในกลุ่ม ซึ่งตรงจุดนี้เองที่ผู้นำกลุ่มจะต้องควบคุมสมาชิกกลุ่มให้เกิดความ ขัดแย้งทางความคิดให้น้อยที่สุด

5. เรื่องเวลาและสถานที่ในการจัดทำกลุ่ม ก็มีผลสำคัญเช่นกัน ที่ส่งผลต่อการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้พูดคุยกันในกลุ่มและช่วยให้บรรยากาศภายในกลุ่ม ทำให้ไม่น่าเบื่อ นั้น หมายความว่า สถานที่ในการจัดทำกลุ่ม สภาพแวดล้อมดี ไม่เสียงดัง ไม่มีกลิ่นเหม็น เป็นต้นเวลา ที่ใช้ไม่มากจนเกินไป ดูตามความเหมาะสมโดยสังเกตจากพฤติกรรมกลุ่ม เพราะในกลุ่มนั้น สมาชิกแต่ละคนไม่เหมือนกันบางคนเป็นวัยรุ่น ผู้ใหญ่ เด็ก ซึ่งมีผลต่อการใช้สมาธิและการให้ ความสำคัญของการสื่อสารภายในกลุ่ม

3. แนวคิดการสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Group Interview)

3.1 ความหมาย

จากการศึกษาเกี่ยวกับชื่อที่ใช้ในการเรียกการสัมภาษณ์กลุ่ม พบว่า มีการเรียกชื่อ ที่แตกต่างกัน ทั้งชื่อเรียกภาษาอังกฤษและภาษาไทย โดยชื่อเรียกภาษาอังกฤษพบว่า มี 3 ชื่อ ได้แก่ “Focus Group” “Focus Group Interview” และ “Focus Group Discussion” ส่วนชื่อ เรียกภาษาไทยมีอยู่หลายคำ เช่น “การจัดกลุ่มสนทนา” (นภาพรณีย์ หะวานนท์, 2535) “การจัด สนทนากลุ่ม” (วีรสิทธิ์ สิทธิไตรย์ และ โยธินแสงดี, 2536) “การสนทนากลุ่ม” (สุภางศ์ จันทวานิช, 2540) “การสัมภาษณ์กลุ่ม” (นิตา ชูโต, 2540) ส่วนการวิจัยครั้งนี้ผู้ศึกษาใช้คำว่า “การสัมภาษณ์ กลุ่ม” เพื่อให้เหมาะสมกับบริบทในเรื่องที่วิจัย (อ้างถึงใน กนกวรรณ ชูชีพ, 2543, น. 9)

ในการศึกษาเกี่ยวกับความหมายของเทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลแบบการ สัมภาษณ์กลุ่ม พบว่า มีนักวิชาการได้ให้ความหมายของเทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลแบบการ สัมภาษณ์กลุ่มไว้หลากหลาย ดังนี้

ชาย โพธิ์สิตา (2547, น. 208-209) ให้นิยามการสนทนากลุ่ม (focus group) โดยเน้นความสำคัญของพลวัตกลุ่มในฐานะเป็นหัวใจสำคัญของการสนทนา ในความหมายนี้

กุญแจสำคัญสู่ความสำเร็จของการสนทนากลุ่มที่การจัดการให้มีพลวัตกลุ่มที่เหมาะสม เพื่อให้สมาชิกกลุ่มได้มีปฏิริยาโต้ตอบต่อกันในเรื่องที่ยกมาเป็นประเด็นสนทนา ไม่ใช่การให้สมาชิกกลุ่มตอบคำถามของนักวิจัยเป็นรายคน ดังเช่น ในการสัมภาษณ์ตัวต่อตัว โดยนัยนี้ ข้อมูลที่ดีจากการสนทนากลุ่มควรจะมาจากการอภิปรายที่สมาชิกกลุ่มมีการโต้ตอบต่อกันในหัวข้อที่ผู้ดำเนินการยกมาเป็นประเด็นในการสนทนา เพราะคุณสมบัติข้อนี้เอง วิธีการนี้จึงถูกเรียกกันโดยทั่วไปว่า “การอภิปรายกลุ่มแบบเจาะจง” หรือ focus group interview เพราะการดำเนินไปของการสนทนากลุ่มไม่ใช่เป็นแบบเดียวกับ การดำเนินไปของการสัมภาษณ์ และเมื่อต้องการพูดถึงวิธีนี้อย่างย่อเรามากก็ใช้คำว่า FGD

นภาพรณ หะวานนท์ (2548, น. 38) กล่าวว่าไว้ว่า การจัดสัมภาษณ์กลุ่มเป็นวิธีการศึกษา ที่เชิญผู้ร่วมสนทนาจำนวนไม่มากนัก (ประมาณ 6-12 คน) มาสนทนาในประเด็นต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยสนใจจะศึกษา ในกลุ่มสนทนาจะมีผู้ดำเนินการสนทนา (moderator) เป็นผู้จุดประเด็นคำถามอย่างกว้างขวางและลึกซึ้งให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

วีรสิทธิ์ สิทธิไตรย์ และ โยธินแสงดี (2531, น. 2) ให้ความหมายคำว่า การจัดสัมภาษณ์กลุ่ม คือ การรวบรวมข้อมูลจากการนั่งสนทนากับผู้ให้ข้อมูล (Key informants) เป็นกลุ่ม ซึ่งผู้ร่วมสนทนากลุ่มนี้จะได้มาจากการเลือกสรรตามหลักเกณฑ์ที่นักวิจัยกำหนดไว้ว่า จะเป็นผู้ที่สามารถให้คำตอบตรงประเด็นและสามารถตอบวัตถุประสงค์ที่สนใจศึกษามากที่สุด

พงษ์เดช สารการ (2545, น. 17) การสัมภาษณ์กลุ่มเป็นเทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อให้เกิดองค์ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับความนึกคิด จิตใจ และพฤติกรรมของมนุษย์ รวมถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมนั้น ๆ และยังทำให้ทราบถึงปฏิริยาของบุคคลที่มีต่อสิ่งเร้า ซึ่งคำถามในวงสนทนากลุ่ม ส่วนใหญ่จะเป็นคำถามเกี่ยวกับความรู้สึก การตัดสินใจ การให้เหตุผล แรงจูงใจหรือสถานการณ์ต่าง ๆ ตลอดจนความประทับใจ เป็นต้น การสนทนากลุ่มจะมีลักษณะเป็นการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกันอย่างกว้างขวางระหว่างผู้เข้าร่วมสนทนาด้วยกันเองกับนักวิจัย ซึ่งในการแลกเปลี่ยนพูดคุยประเด็นต่าง ๆ ในวงสนทนา ผู้เข้าร่วมสัมภาษณ์กลุ่มจะมีความเป็นอิสระในการแสดงความคิดเห็นหรือการโต้แย้งและหัวข้อของการสนทนาจะถูกกำหนดโดยนักวิจัย หรือผู้สนใจทำการศึกษาในเรื่องนั้นแล้วเลือกสรรบุคคลที่คาดว่า จะสามารถให้คำตอบในเรื่องหรือประเด็นที่สนใจได้ตรงประเด็นที่สุดเข้าร่วมสนทนา ใช้เวลาสั้น ๆ ประมาณ 1-2 ชั่วโมง

จากการให้ความหมาย และการอธิบายของนักวิชาการ เรื่องการสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Group Interview) ผู้ศึกษาสรุปได้ว่า การสัมภาษณ์กลุ่ม เป็นเทคนิควิธีการวิจัยเชิงคุณภาพที่นำบุคคลที่มีความรู้ในเรื่องที่ผู้วิจัยสนใจศึกษา ซึ่งผู้ร่วมสนทนากลุ่มนี้จะได้มาจากการเลือกสรร

ตามหลักเกณฑ์ที่นักวิจัยกำหนดไว้ว่าจะเป็นผู้ที่สามารถให้คำตอบตรงประเด็น และสามารถตอบ วัตถุประสงค์ที่สนใจศึกษามากที่สุด นำมาจัดกลุ่มสนทนาเพื่อแลกเปลี่ยนพูดคุย แสดงความคิดเห็นกันภายในกลุ่มโดยมีผู้ดำเนินการสนทนากลุ่ม เป็นผู้คอยจุดประเด็นในการสนทนา เพื่อชักจูงให้กลุ่มเกิดแนวคิดและแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นหรือแนวทางการสนทนา อย่างกว้างขวางละเอียดลึกซึ้งอยู่ในกรอบที่ศึกษา โดยผู้ดำเนินการกลุ่มจะใช้เทคนิคต่าง ๆ ที่ให้สมาชิกสนทนา ประเด็นที่นักวิจัยสนใจการสนทนากลุ่มส่วนมากจะใช้เวลานั้น ๆ ประมาณ 1-2 ชั่วโมง

3.2 องค์ประกอบของการสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Group Interview)

วีรสิทธิ์ กองไตรย์ และ โยธิน แสงวงดี (2536, น. 76) กล่าวว่า นักสังคมศาสตร์นิยมเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ โดยที่จะใช้วิธีเชิงปริมาณและตามด้วยวิธีเชิงคุณภาพเป็นการเสริมข้อมูล วิธีการเชิงคุณภาพที่สำคัญ คือ การสัมภาษณ์กลุ่มให้ข้อมูลที่หลากหลายและเจาะลึกส่วนวิธีเชิงปริมาณจะได้ข้อมูลกว้าง ๆ ในเรื่องนั้นและเพื่อที่จะให้ได้ข้อมูลที่เหมาะสมดังกล่าวการสัมภาษณ์กลุ่มควรมีองค์ประกอบที่สำคัญ ดังนี้

1) สิ่งแรกที่จะต้องทำในเรื่องของการสัมภาษณ์กลุ่ม คือ การกำหนดเรื่องที่จะต้องทำการศึกษา การกำหนดหัวข้อเรื่องนี้ควรเป็นเรื่องที่ต้องการข้อมูลประเภทความรู้สึกความคิดเห็นหรือวิสัยทัศน์ของบุคคลนั้น ๆ จะต้องเป็นเรื่องที่ทุกคนสามารถแสดงความรู้สึกความคิดเห็นให้อย่างอิสระและเต็มใจที่จะเปิดเผยจุดประสงค์และคำถามของการวิจัยต้องชัดเจนและมีลักษณะเฉพาะเจาะจง

2) การกำหนดประเด็นหรือตัวแปร หรือตัวบ่งชี้ที่คาดว่าจะเกี่ยวข้องกับเรื่องที่ทำการศึกษาเพื่อมา สร้างเป็นแนวทางในการสัมภาษณ์กลุ่ม ซึ่งการกำหนดประเด็นหรือตัวแปรนั้นก็ทำได้ โดยจำแนกแยกแยะมาจากวัตถุประสงค์ของการศึกษานั้นเอง วัตถุประสงค์ต้องการทราบอะไรก็กำหนดประเด็นหรือสมมุติฐานและตัวแปรออกมาแล้วนำมาสร้างเป็นแนวคำถามย่อย

3) แนวคำถามหรือกรอบคำถามคือ แนวทางในการสัมภาษณ์กลุ่มได้จากการนำคำถาม ที่ร่างไว้มาเรียบเรียงเป็นข้อย่อย จัดลำดับหรือผูกเป็นเรื่องราวเพื่อนำการสนทนาให้เป็นขั้นตอนและจัดลำดับความคิดเป็นหมวดหรือหัวข้อใหญ่ เช่น หมวดคำถามเกี่ยวกับเรื่องอดีตและหมวดคำถามเกี่ยวกับสถานการณ์ในปัจจุบันเป็น

4) การคัดเลือกผู้เข้าร่วมสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus group Interview) ผู้เข้าร่วมสัมภาษณ์กลุ่มเจาะจง จะต้องมีความรู้ความเข้าใจหรือมีประสบการณ์ในเรื่องที่ศึกษา และผู้ร่วมสัมภาษณ์กลุ่มจะต้องให้ข้อมูลที่ เป็นประโยชน์ต่อเรื่องที่ต้องการศึกษา จำนวนผู้ร่วมสัมภาษณ์

กลุ่มแต่ละกลุ่มควรอยู่ระหว่าง 6-12 คน และเป็นกลุ่มที่มีความคล้ายคลึงกันด้วย เพราะผู้ดำเนินการสามารถที่จะควบคุมให้การสัมภาษณ์กลุ่มเป็นไปด้วยความเรียบร้อย ลักษณะของสมาชิกกลุ่มในการเลือกคนเข้าร่วมวงสนทนากลุ่มจะมีหลักเกณฑ์ในการคัดเลือกโดยถือหลักว่า ผู้ให้ข้อมูลเหล่านี้จะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ มีประสบการณ์ และเกี่ยวข้องในประเด็นที่นักวิจัยสนใจศึกษาโดยตรง ดังนั้นการสัมภาษณ์กลุ่มจึงเกิดขึ้นจากการจัดให้มีการนั่งสัมภาษณ์กันระหว่างนักวิจัยกับบุคคลที่ผ่านการคัดเลือกตามคุณสมบัติที่ต้องการ เนื่องจากต้องการข้อมูลเชิงลึกที่ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มเป็นหลัก ดังนั้นการได้มาของข้อมูลการสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus group Interview) เน้นในเรื่องที่สนใจศึกษาและอยู่ในกรอบเรื่องที่ศึกษาข้อมูลที่ได้เป็นข้อมูลเชิงลึก

5) บุคลากรในการสัมภาษณ์กลุ่มประกอบด้วยบุคคลต่อไปนี้

ก. ผู้ดำเนินการสัมภาษณ์ (moderator) เป็นผู้ถามคำถามและเป็นผู้นำตลอดการสัมภาษณ์กลุ่มให้เป็นไปตามแนวทางของหัวข้อการศึกษาเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจนละเอียดที่สุดในเวลาที่กำหนด ผู้ดำเนินการสัมภาษณ์จะต้องเป็นผู้รู้จักปัญหา รู้จักทฤษฎีและรู้จักวิธีการควบคุมประเด็นควบคุมการสัมภาษณ์กลุ่มเป็นอย่างดี ตลอดจนประเด็นหรือสมมุติฐานของงานที่ศึกษาในช่วงการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ดำเนินการสัมภาษณ์จะต้องคิดวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้รับไปด้วยตลอดเวลา โดยพยายามหาความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลนั้นกับข้อมูลอื่นที่ได้รับในการตอบมาก่อน เพราะคำถามที่ตั้งไว้เป็นเพียงแนวคำถาม เมื่อถามคำถามจริง ๆ จะมีวิธีการและการใช้คำพูดตลอดจนการแตกคำถามออกไปอีก เพื่อให้ผู้ร่วมสัมภาษณ์กลุ่มเข้าใจและตอบได้ตรงประเด็นนั้น เป็นบทบาทและหน้าที่ที่สำคัญของผู้ดำเนินการกลุ่ม

ข. ผู้จดบันทึก (note taker) เป็นผู้ที่คอยจดบันทึกคำสัมภาษณ์ ผู้จดบันทึกจะทำหน้าที่จดทุกคำพูดที่จดทันตลอดจนการจดอากัปกริยาท่าทางของสมาชิกผู้เข้าร่วมสัมภาษณ์กลุ่มด้วย เพราะการไม่พูดและการนั่งเฉย ๆ อาจไม่ใช่การไม่มีความเห็นเพราะแวตาท่าทางก็อาจจะแสดงถึงความเห็นหรือคำตอบได้ การพยักหน้า การส่ายหน้าและสีหน้าก็เป็นการแสดงออกถึงคำตอบได้ ผู้จดบันทึกจะต้องจดบันทึกสิ่งเหล่านี้ด้วย ข้อบันทึกของผู้จดบันทึกนี้จะสามารถใช้อ่านเป็นข้อสรุปของการสัมภาษณ์กลุ่มในแต่ละครั้งได้ แล้วก็สามารถนำไปประกอบการถอดเทปข้อมูลด้วย เพื่อที่จะให้ทราบว่าเสียงที่ตอบคำถามนั้นเป็นเสียงตอบของใครบ้าง หรือโต้แย้งกันว่าอย่างไรนอกจากนี้ผู้จดบันทึกยังมีหน้าที่คอยสะกิดเตือนหรือบอกผู้ดำเนินการสัมภาษณ์ในกรณีที่คุณลืมถามหรือข้ามคำถาม และสิ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ผู้จดบันทึกจะต้องเขียนผังการนั่งสัมภาษณ์กลุ่มไว้ให้ผู้ดำเนินการด้วยเพราะจะช่วยให้ผู้ดำเนินการสัมภาษณ์ทราบว่าในผู้เข้าร่วมสัมภาษณ์กลุ่มมีใครบ้าง ชื่ออะไร นั่งอยู่ตรงไหน ผู้ดำเนินการ

สัมภาษณ์จะได้เรียกชื่อผู้เข้าร่วมสัมภาษณ์กลุ่มเจาะจงได้ถูก และอีกแผ่นหนึ่งก็เขียนไว้ที่ตนเองจะได้ทราบว่าใครนั่งตรงไหน จะช่วยให้จดบันทึกได้ง่ายขึ้น

6) อุปกรณ์ในการรวบรวมข้อมูล ในการสัมภาษณ์กลุ่มอุปกรณ์ในการรวบรวมข้อมูล คือเทปบันทึกเสียง เพราะในการสัมภาษณ์กลุ่มนั้นจะมีการถกประเด็น ปัญหาการขัดแย้ง เป็นการแสดงความคิดเห็นสวนกันสวนกันมา หลายเสียงหลายความเห็น ดังนั้นจึงต้องมีการบันทึกเสียงเอาไว้ เพราะคำตอบที่เป็นกระแสโต้แย้งหรือการประเด็นกันด้วยเหตุผล และการแสดงความสอดคล้องเห็นด้วย สิ่งนี้แหละเป็นหัวใจของการสัมภาษณ์กลุ่ม เทปบันทึกเสียงจะเป็นอุปกรณ์บันทึกข้อมูล ที่ดีที่สุดที่สามารถเก็บเหตุผล รายละเอียดและข้อความตอบได้ละเอียดที่สุด คำตอบที่เกิดจากการแลกเปลี่ยนประเด็นกัน มีการแสดงความคิดเห็นและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน มาก ๆ เหล่านี้จะเป็นรายละเอียดที่จำเป็นที่สุดในการวิเคราะห์ข้อมูลนั่นเองและการตีความต้องพิจารณาละเอียดลงไปถึงเหตุผลที่ถูกโต้แย้งหรือเสนอความเห็นที่สอดคล้องเหล่านี้ จะช่วยให้การวิเคราะห์ข้อมูลได้ดีที่สุด ละเอียดที่สุดในการจัดการสัมภาษณ์กลุ่มควรใช้เทปบันทึกเสียง 2 เครื่อง บันทึกข้อมูลเหลือมัลล้ากันประมาณ 5 นาที เพื่อที่จะได้บันทึกข้อมูลส่วนที่เสียไปในระหว่างการเปลี่ยนเทปและเป็นประโยชน์ในการป้องกันการที่ข้อมูลบันทึกไม่ติดในเทปเครื่องใดเครื่องหนึ่ง นอกจากนี้การมีตลับเทปบันทึกข้อมูล 2 ชุดนี้ ก็เพื่อกันหายและใช้แบ่งกันฟังได้ในกรณีมีผู้ร่วมวิจัยหลายคน

7) สถานที่ที่จะจัดการสัมภาษณ์กลุ่ม ควรมีการกำหนดให้แน่นอนเป็นสถานที่ ผู้ร่วมสัมภาษณ์กลุ่มรู้จักและคุ้นเคยเป็นอย่างดี บรรยากาศเงียบสงบ อากาศถ่ายเทได้สะดวก ไม่มีเสียงรบกวน ไม่เป็นสถานที่ที่ครอบงำความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมสัมภาษณ์กลุ่มทำให้ไม่กล้าแสดงความคิดเห็น สถานที่ควรทำให้ผู้ร่วมสัมภาษณ์กลุ่มทุกคนสบายใจที่จะพูดและแสดงความคิดเห็น หรือทัศนะวสัยของตนเองออกมาได้อย่างปลอดภัย

จากความหมายและองค์ประกอบของการสัมภาษณ์กลุ่มที่กล่าวมาข้างต้น ผู้ศึกษาสรุปได้ว่าการสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Group Interview) เป็นเทคนิควิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ การรวบรวมข้อมูลจากการนั่งสนทนากับผู้ให้ข้อมูล (Key informants) เป็นกลุ่มสมาชิกกลุ่มที่นำมาจัดการสัมภาษณ์กลุ่มควรมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน (Homogenous) ประมาณ 7-8 คน ผู้ดำเนินการ (Moderator) จะต้องมีความเข้าใจในภาษาถิ่น และควบคุมการสนทนาได้ดี

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาต้องการดูความแตกต่างของขนาดกลุ่ม จึงได้จัดแบ่งขนาดกลุ่มตามทฤษฎีเพื่อผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์ข้อมูลในประเด็นใหม่ ๆ ในการสัมภาษณ์กลุ่มได้ เป็นการสนทนาเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ โดยแบ่งขนาดของกลุ่มใหญ่มีประมาณ 12-15

คน หรือกลุ่มขนาดเล็กมี 5-8 คน ขนาดของกลุ่มขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการศึกษาของผู้ศึกษา เพื่อใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ และอภิปรายผล

การสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Group Interview) โดยทั่วไป ใช้เวลาสั้น ๆ ประมาณ 1-2 ชั่วโมง มาสัมภาษณ์ในประเด็นต่าง ๆ ที่ผู้ศึกษาสนใจจะศึกษา โดยความสำคัญอยู่ที่พลวัตกลุ่ม (Group Dynamics) ในฐานะเป็นหัวใจสำคัญของการสัมภาษณ์กลุ่ม ความสำคัญอยู่ที่พลวัตกลุ่ม นั้นมีความละเอียดอ่อนต่อการสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Group Interview) กล่าวคือ กลุ่มที่มีสมาชิกมีลักษณะสำคัญคล้ายกันคลึง (Homogenous) เช่น อายุและเพศ คือหลักสำคัญที่เป็นเกณฑ์ในการเลือกกลุ่มสัมภาษณ์ ไม่ควรที่จะจัดผู้ร่วมสัมภาษณ์เพศชายและเพศหญิงรวมกันอยู่ในกลุ่มและไม่ควรที่จะจัดผู้ที่มีอายุน้อยกับอายุมากไว้ในกลุ่มเดียวกัน เนื่องจากองค์ประกอบภายในของกลุ่มมีผลโดยตรงต่อพลวัตกลุ่ม กลุ่มที่มีสมาชิกมีลักษณะสำคัญคล้ายกัน (Homogenous) จะเอื้ออำนวยต่อพลวัตกลุ่มมากกว่ากัน แต่ข้อเสียข้อมูลที่ได้ไม่หลากหลายเท่าที่ควรเนื่องจากสมาชิกกลุ่มเหมือนกันอาจจะมีความคิดเห็นและประสบการณ์คล้ายกัน

การสร้างบรรยากาศของกลุ่มก็เป็นสิ่งสำคัญที่ผู้อำนวยความสะดวก (Facilitator) จะต้องให้ความสำคัญและมีการเตรียมการในการวางแผนเป็นอย่างดี ทั้งในเรื่องของการคัดเลือกสมาชิกกลุ่มให้มีความเหมาะสม การทำแบบสัมภาษณ์ที่มีความชัดเจน สามารถใช้เป็นแนวทางในการสัมภาษณ์กลุ่มได้และเป็นแนวสัมภาษณ์ที่ผ่านการพัฒนา ปรับปรุงมาเป็นอย่างดีก่อนนำมาใช้ ยังต้องเตรียมอุปกรณ์ในการรวบรวมข้อมูล ให้พร้อม ก่อนการสัมภาษณ์กลุ่ม และสถานที่ที่จะจัดการสัมภาษณ์กลุ่ม ควรมีการกำหนดให้แน่นอนเป็นสถานที่ที่ผู้ร่วมสัมภาษณ์รู้จักและคุ้นเคยเป็นอย่างดี บรรยากาศเงียบสงบ อากาศถ่ายเทได้สะดวก ไม่มีเสียงรบกวน การสัมภาษณ์กลุ่มจะจัดนั่งสนทนากลุ่มเป็นรูปวงกลม อาจนั่งกับพื้นหรือนั่งเก้าอี้ ซึ่งอยู่ที่ความเหมาะสมของสมาชิกกลุ่ม

ในประเด็นการสนทนา ผู้อำนวยความสะดวก (Facilitator) ภายในกลุ่ม จะเป็นผู้จุดประเด็นคำถามต่าง ๆ อย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง และให้การสนทนาอยู่ในกรอบของการศึกษาโดยใช้เทคนิค "การสะท้อนตนเอง" มาช่วยในการสัมภาษณ์กลุ่ม ในช่วงการสัมภาษณ์กลุ่ม ผู้อำนวยความสะดวก (Facilitator) จะต้องคิดวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้รับไปด้วยตลอดเวลาและต้องมี "ความไวต่อความรู้สึก" ของอารมณ์นักวิจัยและอารมณ์ของสมาชิกกลุ่มสัมภาษณ์ เช่น สมาชิกกลุ่มบางคนแสดงออกทางความคิดน้อย แต่จะแสดงออกในลักษณะเชิงสัญลักษณ์ คือ ยิ้ม ตอนพูดไม่กล้า สนทนากับนักวิจัย พูดแล้วแสดงท่าทางออกมา หรือในการสัมภาษณ์กลุ่มสมาชิกบางคนไม่สนใจหันกลับไปสนทนากับคนข้าง ๆ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ ผู้อำนวยความสะดวกภายในกลุ่มจะต้องไวต่อความรู้สึก และยังเข้าใจลักษณะปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ที่สมาชิกกลุ่มที่มีความแตกต่างกันแต่

ละคนแสดงพฤติกรรมออกมา เพื่อให้ผู้ร่วมสัมภาษณ์กลุ่มเข้าใจและตอบได้ตรงประเด็น ซึ่งเป็นบทบาทและหน้าที่สำคัญของผู้อำนวยการความสะดวก (Facilitator) ในการสัมภาษณ์กลุ่ม

4. แนวคิดการสะท้อนตนเอง (Self-Reflection)

4.1 ความหมายของการสะท้อนตนเอง (Self-Reflection)

ความหมายของการสะท้อนตนเองจากการปฏิบัติ (Self-Reflection) นักวิชาการและนักจิตวิทยาได้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

ดิวีย์ (Dewey, 1910, p. 21, อ้างถึงใน ศิริ บุปผา, 2551, น. 10) กล่าวว่า ความคิดแบบสะท้อนตนเอง จากการปฏิบัติเป็นการพิจารณาความคิดหรือรูปแบบความรู้พื้นฐานอย่างกระตือรือร้น ต่อเนื่องและมีความละเอียดรอบคอบ เพื่อช่วยส่งเสริมความคิดแบบสะท้อนการปฏิบัติและการสรุปสิ่งที่จะเกิดขึ้นครั้งต่อไป

บอนด์ คีอ็อกซ์ และ วอล์กเกอร์ (Boud Keogh and Walker, 1985, p. 25, อ้างถึงใน ศิริ บุปผา, 2551, น. 13) กล่าวว่า การสะท้อนตนเองจากการปฏิบัติ คือ กิจกรรมการทวนรำลึกของคนเกี่ยวกับประสบการณ์ ทวนรำลึก คิดใคร่ครวญและมีการประเมินเกี่ยวกับประสบการณ์

ชอน (Schon, 1983, p. 30, อ้างถึงใน ศิริ บุปผา, 2551, น. 27) ได้ให้ความเห็นว่า ศูนย์กลางของความเข้าใจว่าความเป็นมืออาชีพคืออะไรนั้นต้องผ่านการคิดแบบการสะท้อนตนเองในการปฏิบัติงานจริง ดังความเห็นของเขาที่ว่า ผู้ปฏิบัติคิดตามความประหลาดใจ ความงุนหรือความยุ่งเหยิง ในสถานการณ์ที่เขาประสบอย่างไม่มั่นใจหรือเฉพาะเรื่อง เขาสะท้อนสิ่งงุนหรือเรื่องประหลาดเหล่านั้นก่อนตนเอง และสะท้อนความเข้าใจที่มีอยู่เดิมซึ่งได้ปรากฏอยู่ในลักษณะนิสัยของเขาเขาดำเนินการทดลองเพื่อให้เกิดความเข้าใจในปรากฏการณ์ที่มีอยู่ใหม่อีกครั้ง และมีการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์นี้

ริชาร์ด และ ล็อกฮาร์ด (Richard & Lockhard, 1994, p. 35, อ้างถึงใน ศิริ บุปผา, 2551, น. 36) ให้ความหมายของวิธีการสะท้อนตนเองจากการปฏิบัติว่าวิธีการที่ครูและนักศึกษาได้เก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการเรียนการสอน แล้วนำมาตรวจสอบทัศนคติ ความเชื่อ สมมุติฐานและการปฏิบัติการเรียนการสอน และใช้ข้อมูลที่ได้เป็นพื้นฐานสำหรับการคิดทบทวน วิพากษ์วิจารณ์ และการคิดทบทวนวิพากษ์วิจารณ์ ก่อให้เกิดการพัฒนาทางสู่มืออาชีพ

จากคำกล่าวของนักวิชาการและนักจิตวิทยาข้างต้น ผู้ศึกษาสรุปได้ว่า การสะท้อนตนเองจากการปฏิบัติ หมายถึง การพิจารณาวิเคราะห์ตนเอง อย่างใคร่ครวญ คิดทบทวน

วิพากษ์วิจารณ์จากประสบการณ์ในกระบวนการปฏิบัติงาน เพื่อปรับวิธีคิดวิธีการปฏิบัติงานในการวางแผนในการทำงานอย่างรอบคอบและแก้ปัญหาได้ดีขึ้น

4.2 ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้โดยใช้วิธีการสะท้อนการปฏิบัติ

กำหนดลักษณะของการคิดแบบการสะท้อนความคิดไว้ 5 ขั้นตอน ดังนี้

1. คำแนะนำเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้น
2. การระบุปัญหาเกี่ยวกับเรื่องที่ยากและวุ่นวายที่เกิดขึ้นขณะเผชิญกับประสบการณ์ตรงของปัญหาที่จะนำมาแก้ไข
3. การใช้วิธีเสนอคำแนะนำเพื่อเป็นความคิดหลัก ข้อสมมุติฐาน เพื่อเริ่มและนำไปสู่การสังเกตและการลงมือปฏิบัติเพื่อรวบรวมข้อมูลในเครื่องมือจริง
4. การใช้สติปัญญาวางแผนอย่างละเอียดรอบคอบ หรือการสมมุติโดยอาศัยเหตุผลเป็นส่วนประกอบ
5. การทดสอบข้อสมมุติฐาน โดยการแสดงให้เห็นอย่างประจักษ์หรือการใช้จินตนาการ

ชอน (Schon, 1983, p. 56, อ้างถึงใน ศิริ บุปผา, 2551, น. 37) นำเสนอลำดับที่เกิดในชั้นเรียนของ “ชั่วขณะ” ในกระบวนการของการสะท้อนตนเองจากการปฏิบัติในการทำงาน มีขั้นตอนดังนี้

1. สถานการณ์หรืออาการที่เกิดขึ้นทำให้เราโต้ตอบเป็นกิจวัตรโดยทันที ถือเป็นความรู้ความเข้าใจในการดำเนินงาน
2. การโต้ตอบที่เป็นกิจวัตรสร้างความประหลาดใจ ผลที่คาดไม่ถึงสำหรับครูซึ่งไม่เหมาะสมกับประเภทของความรู้ความเข้าใจในการดำเนินงาน สิ่งนี้ทำให้เราสนใจ
3. ความประหลาดใจนำไปสู่การสะท้อนการปฏิบัติในการดำเนินงาน การสะท้อนการปฏิบัติคือความมีสติอยู่ในระดับหนึ่ง
4. การสะท้อนการปฏิบัติในการดำเนินงานต้องมีการปฏิบัติอย่างระมัดระวัง มีคำถามถึงโครงสร้างของความรู้ความเข้าใจในการปฏิบัติ
5. การสะท้อนการปฏิบัติทำให้เกิดการทดลองตรงจุด เริ่มอุกคึกคิดและลงมือปฏิบัติ โดยมีเจตนาที่จะสำรวจค้นหาสถานการณ์หรือสิ่งใหม่ ๆ ที่จะสังเกต

บอนด์ คีอ็อกซ์ และ วอล์กเกอร์ (Boud Keogh and Walker, 1985, p. 57, อ้างถึงใน ศิริ บุปผา, 2551, น. 37) ปรับปรุงลักษณะการสะท้อนการปฏิบัติ เป็น 3 ลักษณะ ดังนี้

1. การย้อนกลับไปสู่ประสบการณ์ นั้นคือเป็นการรำลึกหรือให้รายละเอียดในเหตุการณ์ที่สำคัญอย่างลึกซึ้งต่อไป
2. การพิจารณาถึงความรู้สึก ซึ่งมี 2 ลักษณะ ได้แก่ ใช้ความความรู้สึกช่วยและเติมเต็มหรือเอาสิ่งอื่น ๆ มาช่วยพิจารณา
3. ประเมินผลประสบการณ์ นั้นเป็นการรวมประสบการณ์ที่ได้ตรวจสอบอีกครั้งตามเจตนารมณ์และความรู้สึก และมีด้านอื่น ๆ รวมทั้งการผสมผสานความรู้ใหม่นี้ให้เป็นกรอบแนวคิดของคนใดคนหนึ่งให้ได้

4.3 ประเภทและแนวคิดการสะท้อนการปฏิบัติ

ฟาเรล (Farrell, 1998, p. 23, อ้างถึงใน ศิริ บุญผา, 2551, น. 7) ได้สรุปประเภทของการสะท้อนการปฏิบัติจากงานวิจัย ต่าง ๆ เป็น 5 ประเภทดังนี้

ประเภทที่ 1 เรียกว่าหลักการและเหตุผลเฉพาะวิชา (technical rationality) คือ การตรวจพิจารณาพฤติกรรมการสอนและทักษะต่าง ๆ หลังจากการสอนในชั้นเรียน ซึ่งเป็นการสะท้อนการปฏิบัติที่เน้นการใช้ทักษะอย่างมีประสิทธิภาพและความรู้เฉพาะวิชาในชั้นเรียน

นอกจากนี้ยังเน้นลักษณะการสอนที่มีความรู้ความเข้าใจ ครูฝึกหัดจำนวนมากมามีการตรวจสอบพิจารณาทักษะด้านต่าง ๆ ของตนโดยใช้วิธีการดังกล่าวที่มีการควบคุมและให้ผลย้อนกลับทันทีจากศึกษานิเทศก์ ครูฝึกหัดมีความพยายามที่จะรับมือกับสถานการณ์ใหม่ ๆ ในชั้นเรียน

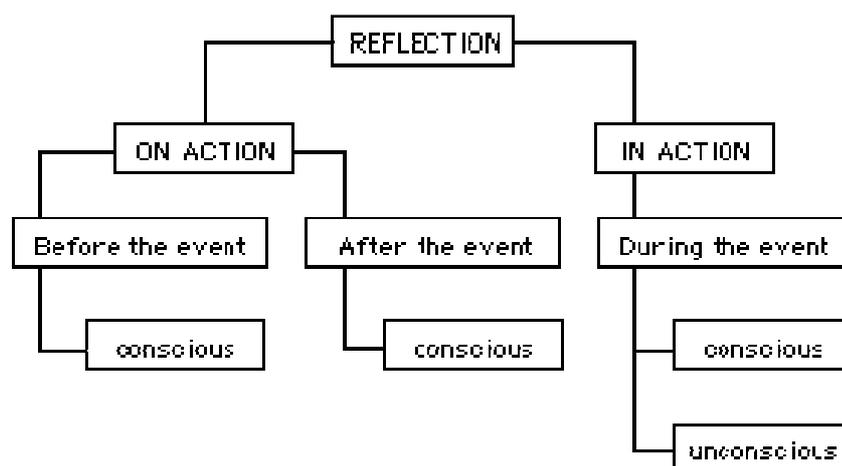
ประเภทที่ 2 เรียกว่า การสะท้อนการปฏิบัติขณะปฏิบัติงาน (Reflection-in-action) ในขั้นนี้ครูต้องมีความรู้ความเข้าใจขณะปฏิบัติงาน (Knowing-in-action)

ความรู้ความเข้าใจในขณะปฏิบัติงานเปรียบเสมือนการเห็นและการเข้าใจในขณะเผชิญกับผู้คนโดยปราศจากการ “การบันทึก” และการนำส่วนที่แตกต่างกันมาปะติดปะต่อกันก็จะเกิดความรู้จากการปฏิบัติอันชาญฉลาด คือสิ่งที่สามารถสังเกตได้อย่างชัดเจน แต่เราไม่สามารถที่แสดงเป็นคำพูดออกมาให้เห็นได้ชัดเจน Schon (1983) กล่าวว่า บางครั้งเราสามารถแสดงรายละเอียดเป็นนัยออกมา และต้องแสดงรายละเอียดเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ นั่นคือเป็นความรู้ในการปฏิบัติที่เป็นการดำเนินงานต่อไปได้และเป็นจริงในเชิงสถิติ การสะท้อนการปฏิบัติเป็นสิ่งที่ตรงแน่นไปด้วยการปฏิบัติและความรู้ในขณะปฏิบัติ คือ ศูนย์กลางของการปฏิบัติอย่างมืออาชีพ

ประเภทที่ 3 เรียกว่า การสะท้อนการปฏิบัติในเรื่องการปฏิบัติงาน (Reflection-on-action) การสะท้อนการปฏิบัติหมายถึงการคิดย้อนหลังไปสู่สิ่งที่ได้กระทำผ่านไปแล้วค้นความรู้

ความเข้าใจในขณะปฏิบัติว่าเป็นอย่างไร ซึ่งอาจจะช่วยสนับสนุนไปสู่การปฏิบัติที่ไม่ได้คาดการณ์ไว้ล่วงหน้า

ประเภทของการสะท้อนกลับ (Reflection types) Schon (1983)

ที่มา: <http://www.bus.rmutp.ac.th/teacher/siribubpa/>

จากแผนภาพผู้ศึกษาอธิบายได้ว่า การสะท้อนตนเองระหว่างเหตุการณ์ (Reflection-in-action) เป็นพฤติกรรมที่เกิดขึ้นโดย อัตโนมติ คือ “คิดขึ้นมาได้ทันทีในขณะนั้น” และสามารถปรับตัวตอบสนองตามสถานการณ์ได้ ซึ่งจะเกิดขึ้นโดยผู้สังเกตและไม่ผู้สังเกตเรียกวิธีการแบบนี้ว่าการทบทวนตนเองแบบฉับพลัน (Rapid reflection) ส่วนการคิดไตร่ตรองก่อนและหลังการเกิดเหตุการณ์ เรียกพฤติกรรมนี้ว่า (Reflection-on-action) ซึ่งเกิดจากการสะท้อนความคิดของตนเองก่อนและหลังจากเกิดพฤติกรรมที่เกิดขึ้นโดยผู้สังเกต ซึ่งเป็นกระบวนการที่นักวิจัยได้มองย้อนกลับไปคิดถึงสิ่งที่เกิดขึ้นกับการปฏิบัติงาน

ประเภทที่ 4 เรียกว่า การสะท้อนการปฏิบัติเพื่อการปฏิบัติงาน (Reflection-for-action) การสะท้อนการปฏิบัติเพื่อการปฏิบัติงาน คือผลลัพธ์อันน่าประหลาดของการสะท้อนการปฏิบัติทั้ง 2 ประเภทที่ผ่านมา นั่นคือ Reflective-in-action และ Reflective-on-action อย่างไรก็ตามพวกเขา กล่าวว่า “เราใช้วิธีการสะท้อนการปฏิบัติจำนวนไม่มากนักเพื่อนำมาตรวจสอบอดีตหรือเพื่อตระหนักในกระบวนการเรียนรู้โดยใช้ยุทธศาสตร์ย่อย (meta cognitive process) กับสิ่งที่กำลังเผชิญ (รวมทั้งเหตุผลในระดับสูง) แต่ก็ยังเป็นแนวทางเพื่อการดำเนินงานในอนาคต

ประเภทที่ 5 เป็นแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) การวิจัยเชิงปฏิบัติการ คือ การศึกษาค้นคว้าคุณค่าความรู้ในอาชีพด้านการสอนที่เกิดขึ้นพฤติกรรมขณะการเรียนการสอน เป็นการถ่ายโอนการวิจัยลงสู่การปฏิบัติ

จากการศึกษาเรื่องการสะท้อนตนเองจากการปฏิบัติ (Self-Reflection) ผู้ศึกษาสรุปได้ว่า การสะท้อนตนเอง เป็นการนำสิ่งที่ได้จากการปฏิบัติมาคิดทบทวนไตร่ตรองอย่างมีเหตุผล เพื่อนำมาตรวจสอบสิ่งที่ปฏิบัติ หรือเพื่อตระหนักในกระบวนการเรียนรู้แต่ละขั้นตอนที่ได้จากการลงปฏิบัติแล้วนำประสบการณ์ที่มีความแตกต่างกันมาเชื่อมโยงกัน ทำให้ได้เรียนรู้จากความรู้ที่ได้จากการปฏิบัติเป็นองค์ความรู้ชุดหนึ่งเพื่อนำไปพัฒนาตนเอง

การสะท้อนตนเองระหว่างเหตุการณ์ (Reflection-in-action) เป็นพฤติกรรมที่เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ คือ “คิดขึ้นมาได้ทันทีในขณะนั้น” และสามารถปรับตัวตอบสนองตามสถานการณ์ได้ ซึ่งจะเกิดขึ้นโดยรู้สึกตัวและไม่รู้สึกตัว เรียกวิธีการแบบนี้ว่าการทบทวนตนเองแบบฉับพลัน (Rapid reflection) ส่วนการคิดไตร่ตรองก่อนและหลังการเกิดเหตุการณ์ เรียกพฤติกรรมนี้ว่า (Reflection-on-action) ซึ่งเกิดจากการสะท้อนความคิดของตนเองก่อนและหลังจากเกิดพฤติกรรมที่เกิดขึ้นโดยรู้สึกตัว ซึ่งเป็นกระบวนการที่ได้มองย้อนกลับไปคิดถึงสิ่งที่เกิดขึ้นกับการปฏิบัติงาน

การย้อนกลับไปสู่ประสบการณ์ นั่นคือเป็นการรำลึกหรือให้รายละเอียดในเหตุการณ์ที่สำคัญอย่างลึกซึ้ง แล้วพิจารณาถึงความรู้สึก ซึ่งมี 2 ลักษณะ ได้แก่ ใช้ความรู้สึกร่วม และเติมเต็มหรือเอาสิ่งอื่น ๆ มาช่วยพิจารณา แล้วทำการประเมินจากผลประสบการณ์ในการปฏิบัติงานที่ผ่านมา คือ การใช้สติปัญญาวิเคราะห์พิจารณาอย่างละเอียดรอบคอบ หรือการตั้งสมมุติโดยอาศัยเหตุผลเป็นส่วนประกอบ ร่วมกับประสบการณ์ที่ได้จากการปฏิบัติมาและความรู้ที่มีด้านอื่น ๆ มาผสมผสานความรู้ใหม่ให้เป็นการรอบแนวคิดที่ใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติงานครั้งต่อไป

การใช้เทคนิคการสะท้อนตนเองในการสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Group Interview) อาจกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่ช่วยให้การทำการวิจัยหรือแม้แต่การปฏิบัติงาน มีคุณค่าในแง่ของเกิดการเรียนรู้ การวางแผน ขั้นตอนการปฏิบัติงาน รวมไปถึงปัญหาอุปสรรค ซึ่งเหล่านี้เองที่นักวิจัยอาจจะต้องเผชิญในกระบวนการสัมภาษณ์กลุ่ม ประเด็นสำคัญตรงนี้เองที่ผู้ศึกษาในฐานะวิทยากรวิจัย นอกจากจะนำเทคนิคการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมเข้ามาใช้ สังเกตพฤติกรรมของสมาชิกกลุ่ม และทำการจดบันทึกพร้อมทั้งตั้งคำถาม ซึ่งเป็นสิ่งที่มองเห็นในเชิงรูปธรรม แต่สิ่งที่มองเห็นในเชิงนามธรรม คือ ความรู้สึกนึกคิดภายในของผู้ศึกษาที่ได้สะท้อนตนเอง (Self-Reflection) ผ่านออกมาจากกระบวนการในการสัมภาษณ์กลุ่ม นั่นคือกระบวนการทำงานของผู้ศึกษาในฐานะที่เป็นผู้อำนวยการกลุ่ม และความรู้สึกนึกคิดของสมาชิกกลุ่มแต่ละคนที่เข้าร่วมในกระบวนการสัมภาษณ์กลุ่ม ที่ได้สะท้อนตนเอง (Self-Reflection) ผ่านกระบวนการสัมภาษณ์กลุ่ม กับผู้ศึกษาในฐานะที่เป็นผู้อำนวยการกลุ่ม ในการดำเนินการสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Group Interview)

และเป็นเสมือนสมาชิกกลุ่มด้วยเช่นกัน การแสดงออกของสมาชิกในกลุ่มจะเป็นการแสดงพลังของชาวบ้าน ที่มีคุณค่า ที่เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เห็นถึงกระบวนการทำวิจัยกับชาวบ้านในการเรียนรู้ร่วมกันกับชาวบ้านของการทำวิจัยที่จะสามารถนำมาช่วยส่งเสริมกระบวนการทางความคิดของสมาชิกในกลุ่ม

ดังนั้นแล้วความสำคัญของการสะท้อนตนเอง (Self-Reflection) ในการวิจัย จะช่วยเป็นเครื่องมือที่ช่วยในการเก็บรวบรวมข้อมูลและนำมาวิเคราะห์ข้อมูลที่มีมุมมองในมิติทางด้านเนื้อหา (content) ที่สามารถนำมาใช้อธิบายในเชิงนามธรรมและรูปธรรม วิธีคิด วิธีปฏิบัติ และการให้ความหมายเชิงสัญลักษณ์ การตีความ สรรค์สร้าง ความมีจริยธรรม แง่คิด มุมมองใหม่ ๆ ที่ได้เกิดจากการการสะท้อนตนเอง (Self-Reflection) ออกมาผู้วิจัยและสมาชิกกลุ่ม

ปัจจุบันนี้ผลการวิจัยมีความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมเป็นอย่างยิ่ง หากงานวิจัยที่ปรากฏสู่สาธารณชน มีความเที่ยงตรง นำเสนอสิ่งที่เป็นความจริงสะท้อนให้เห็นสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างแท้จริง ก็จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาได้ตรงจุดและมีประสิทธิภาพ การที่จะให้ได้มาซึ่งงานวิจัยที่ดีมีคุณภาพ จำเป็นต้องมีส่วนประกอบสำคัญหลายประการ นอกจากการดำเนินตามระเบียบวิธีการวิจัยอย่างมีคุณภาพแล้ว คุณธรรมหรือจรรยาบรรณของนักวิจัยเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งประการหนึ่ง (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2525, น. 73)

จรรยาบรรณ หมายถึง หลักความประพฤติอันเหมาะสม แสดงถึงคุณธรรมและจริยธรรมในการประกอบอาชีพ ที่กลุ่มบุคคลแต่ละสาขาวิชาชีพประมวลขึ้นไว้เป็นหลัก เพื่อให้สมาชิกในสาขาวิชาชีพนั้น ๆ ยึดถือปฏิบัติ เพื่อรักษาชื่อเสียงและส่งเสริมเกียรติคุณของสาขาวิชาชีพของตน

จรรยาบรรณนักวิจัย หมายถึง หลักเกณฑ์ควรประพฤติปฏิบัติของนักวิจัยทั่วไป เพื่อให้การดำเนินงานวิจัยตั้งอยู่บนพื้นฐานของจริยธรรมและหลักวิชาการที่เหมาะสม ตลอดจนประกันมาตรฐานของการศึกษาค้นคว้าให้เป็นไปอย่างสมศักดิ์ศรีและเกียรติภูมิของนักวิจัย

ข้อ 1. นักวิจัยต้องซื่อสัตย์และมีคุณธรรมในทางวิชาการและการจัดการ นักวิจัยต้องมีความซื่อสัตย์ต่อตนเอง ไม่นำผลงานของผู้อื่นมาเป็นของตน ไม่ลอกเลียนงานของผู้อื่น ต้องให้เกียรติและอ้างถึงบุคคลหรือแหล่งที่มาของข้อมูลที่นำมาใช้ในงานวิจัย ต้องซื่อตรงต่อการแสวงหาทุนวิจัยและมีความเป็นธรรมเกี่ยวกับผลประโยชน์ที่ได้จากการวิจัย

ข้อ 2. นักวิจัยต้องตระหนักถึงพันธกรณีในการทำวิจัยตามข้อตกลงที่ทำไว้กับหน่วยงาน ที่สนับสนุนการวิจัยและต่อหน่วยงานที่ตนสังกัด

ข้อ 3. นักวิจัยต้องมีพื้นฐานความรู้ในสาขาวิชาการที่ทำวิจัย นักวิจัยต้องมีพื้นฐานความรู้ในสาขาวิชาการที่ทำวิจัยอย่างเพียงพอและมีความรู้ความชำนาญหรือมี

ประสบการณ์ เกี่ยวเนื่องกับเรื่องที่ทำวิจัย เพื่อนำไปสู่งานวิจัยที่มีคุณภาพ และเพื่อป้องกันปัญหา การวิเคราะห์ การตีความ หรือการสรุปที่ผิดพลาด อันอาจก่อให้เกิดความเสียหายต่องานวิจัย

ข้อ 4. นักวิจัยต้องมีความรับผิดชอบต่อสิ่งที่ศึกษาวิจัยไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่มีชีวิตหรือไม่มีชีวิต นักวิจัยต้องดำเนินการด้วยความรอบคอบระมัดระวัง และเที่ยงตรงในการทำวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคน สัตว์ พืช ศิลปวัฒนธรรม ทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม มีจิตสำนึกและมีปณิธานที่จะอนุรักษ์ ศิลปวัฒนธรรมทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

ข้อ 5. นักวิจัยต้องเคารพศักดิ์ศรี และสิทธิของมนุษย์ที่ใช้เป็นตัวอย่างในการวิจัย นักวิจัยต้องไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ทางวิชาการจนละเลย และขาดความเคารพในศักดิ์ศรีของเพื่อนมนุษย์ต้องถือเป็นภาระหน้าที่ที่จะอธิบาย จุดมุ่งหมายของการวิจัยแก่บุคคลที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง โดยไม่หลอกลวงหรือบีบบังคับ และไม่ละเมิดสิทธิส่วนบุคคล

ข้อ 6. นักวิจัยต้องมีอิสระทางความคิด โดยปราศจากอคติในทุกขั้นตอนของการทำวิจัย นักวิจัยต้องมีอิสระทางความคิด ต้องตระหนักว่า อคติส่วนตัวหรือความลำเอียงทางวิชาการ อาจส่งผลให้มีการบิดเบือนข้อมูลและข้อค้นพบทางวิชาการ อันเป็นเหตุให้เกิดผลเสียหายต่องานวิจัย

ข้อ 7. นักวิจัยพึงนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์ในทางที่ชอบ นักวิจัยพึงเผยแพร่ผลงานวิจัยเพื่อประโยชน์ทางวิชาการและสังคมไม่ขยายผลข้อค้นพบจนเกินความเป็นจริง และไม่ใช้ผลงานวิจัยไปในทางมิชอบ

ข้อ 8. นักวิจัยพึงเคารพความคิดเห็นทางวิชาการของผู้อื่น นักวิจัยพึงมีใจกว้างพร้อมที่จะเปิดเผยข้อมูลและขั้นตอนการวิจัยยอมรับฟังความคิดเห็นและเหตุผลทางวิชาการของผู้อื่น และพร้อมที่จะปรับปรุงแก้ไขงานวิจัยของตนให้ถูกต้อง

ข้อ 9. นักวิจัยพึงมีความรับผิดชอบต่อสังคมทุกระดับ นักวิจัยพึงมีจิตสำนึกที่จะอุทิศกำลังสติปัญญาในการทำวิจัย เพื่อความก้าวหน้าทาง วิชาการเพื่อความเจริญและประโยชน์สุขของสังคมและมวลมนุษยชาติ

กล่าวโดยสรุป เรื่องจริยธรรมเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนต่อความรู้สึกมากกว่าเรื่องจรรยาบรรณนักวิจัยซึ่งสำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ ได้กำหนดไว้เพื่อให้ให้นักวิจัยถือเป็นแนวปฏิบัติถึง 9 ข้อด้วยกัน ซึ่งล้วนเป็นการกำหนดตามหลักจริยธรรมที่ควรประพฤติ ปฏิบัติตามเป็นสำคัญ แต่ก็ไม่ว่าจะสามารถปกป้องมิให้ผิดจรรยาบรรณได้ ซึ่งในส่วนนี้เอง ก็ต้องขึ้นอยู่กับผู้ทำการวิจัยว่าจะมีจริยธรรมทางงานวิจัยหรือในวิชาชีพหรือไม่ เพราะทุกระบวนวิธีการวิจัยล้วนมีหลักจริยธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องเสมอ ถ้าหากกระบวนกรทำวิจัยดังกล่าวให้นักวิจัยมีจิตสำนึกทางจริยธรรมที่ดี ไม่ทำการวิจัยโดยการเข้าไปละเมิดสิทธิของผู้อื่น หรือแม้เห็นว่างานวิจัยหากจะ

เป็นการละเมิดสิทธิ และจริยธรรมคนอื่นแล้วจะได้ข้อมูลที่เที่ยงตรง น่าเชื่อถือพยายามใช้แนวทางอื่นในการวิจัยแทน และสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ “พึงกระทำต่อผู้อื่นเสมือนที่กระทำต่อตนเองหรือญาติมิตรของตนเอง”

6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

6.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียงด้านระเบียบวิธีวิจัย

ชัยรินทร์ ชัยวิสิทธิ์ (2542, น. 32) ศึกษาเรื่อง “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างค่านิยมตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงให้นักเรียนและชุมชนด้วยโครงการอาชีพ” ใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบมีส่วนร่วม โดยกลุ่มตัวอย่างเป็นนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 ภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2544 โรงเรียนแม่เจดีย์วิทยาคม อ.เวียงป่าเป้า จ.เชียงราย จำนวน 54 คน และผู้มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ ผู้วิจัย นักเรียน ผู้ปกครอง ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน และภูมิปัญญาท้องถิ่นในเขตพื้นที่บริการทางการศึกษา เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ แบบเรียงความ แบบบันทึก การสังเกต แบบสอบถามความคิดเห็น แบบบันทึกการเรียนของนักเรียน แบบสอบถามเมื่อจบบทเรียน และแบบสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ

ทรงชัย ตียนานนท์ (2542, น. 36) ได้ศึกษา “ทัศนะของเกษตรกรในการสร้างความมั่นคงทางรายได้ตามแนวคิดเศรษฐกิจ” โดยงานวิจัยชิ้นนี้ เป็นการวิจัยเพื่อศึกษาทัศนะ ของเกษตรกร เรื่องการสร้างความมั่นคงทางรายได้ โดยเก็บข้อมูลกับกลุ่มตัวอย่างที่ปฏิบัติกิจกรรมตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ระเบียบวิธีวิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณ โดยกลุ่มตัวอย่าง เป็นเกษตรกรที่กู้ยืมเงินในวงเงินไม่เกิน 40,000 บาท จากธนาคารกสิกรไทย สาขาหล่มสักดี จ.เพชรบูรณ์ ใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูลโดยผู้ตอบเขียนแบบสอบถามตอบกลับมา

พัฒนาภรณ์ ฉัตรวิโรจน์ (2545, น. 39) ศึกษา “บทบาทของครูในการส่งเสริมความรู้เศรษฐกิจพอเพียงในโรงเรียนมัธยมศึกษา จังหวัดขอนแก่น” การวิจัยนี้มุ่งศึกษาบทบาทความเป็นครูในการส่งเสริมความรู้เศรษฐกิจพอเพียงโดยสำรวจความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคล อาทิ เพศ อายุ การศึกษา ปัจจัยด้านแนวคิด เจตคติในการปฏิบัติกับบทบาทในการส่งเสริมแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง รวมทั้งการสนับสนุนจากสังคม ตลอดจนนักศึกษาที่มีความเข้าใจและสนใจแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงอย่างไรบ้าง สามารถถ่ายทอดความรู้เศรษฐกิจพอเพียงให้กับผู้เรียนมากน้อยเพียงไร เป็นเพียงการศึกษาเชิงสำรวจความเห็น ทัศนะ และความสนใจและความเข้าใจเศรษฐกิจพอเพียงอย่างไรบ้าง ยังไม่ถึงกับระดับการนำไปประยุกต์ใช้ศึกษาในกลุ่มวิชาชีพครู

เพราะกระทรวงศึกษาธิการได้มีนโยบายการส่งเสริมความรู้ด้านนี้ระเบียบวิธีวิจัยเป็นการวิจัยเชิงปริมาณ หน่วยการวิเคราะห์เป็นระดับบุคคล โดยการใช้แบบสอบถามโดยผู้ตอบเขียนแบบสอบถามตอบกลับมา และใช้สถิติพื้นฐานในการวัด ได้แก่ ร้อยละ ค่าความถี่ ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ในการวิเคราะห์ข้อมูล

พระมหาสิทธิพงศ์ สิทธิเมธี (2543, น. 30) ศึกษาเรื่อง “การประเมินผลทางเศรษฐกิจและสังคม ในการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกร ตำบลเขาหินพัฒนา อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสระบุรี” ระเบียบวิธีวิจัยการศึกษาครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณ ประชากรที่ใช้ในการศึกษา คือเกษตรกรผู้เข้าโครงการฯ ในหมู่บ้านมงคลชัยพัฒนา หมู่ 4 และหมู่บ้านโนนเดื่อ หมู่ 5 ตำบลเขาหินพัฒนา จำนวน 28 ครัวเรือน และเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามโดยผู้ตอบเขียนแบบสอบถามตอบกลับมา พร้อมทั้งทำการสังเกตแบบไม่เป็นที่ทางการ

ภูริชญ์ ธีระวัฒน์ประสิทธิ์ (2550, น. 78) ทำการศึกษาเรื่อง “การติดตามประเมินผลความก้าวหน้าของโครงการส่งเสริมและพัฒนาสังคมตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง หมู่บ้านนำร่องเพื่อเป็นต้นแบบการพัฒนาสังคมตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง หมู่บ้านสันเจริญ ตำบลผาทอง อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน” งานวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาด้วยเทคนิควิธีวิจัยเชิงปริมาณจากการศึกษาพบว่า ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยที่เป็นกระบวนการ (process) โดยเริ่มจากการ ลงไปในพื้นที่ กระบวนการสร้างเครื่องมือ (แบบสอบถาม) และการนำเครื่องมือไปใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลกับชุมชน โดยการศึกษาในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาเพื่อ 1. เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาหมู่บ้านตามโครงการส่งเสริมและพัฒนาสังคมตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง 2. เพื่อศึกษาความรู้ความเข้าใจของคนในชุมชนต่อแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามโครงการส่งเสริมและพัฒนาสังคมตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง และ 3. เพื่อศึกษาความต้องการของประชาชนต่อการมีส่วนร่วมในโครงการส่งเสริมและพัฒนาสังคมตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง และความรู้ความเข้าใจและการสะท้อนทางความคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงของเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องในการขับเคลื่อนโครงการ หมู่บ้านนำร่องเพื่อเป็นต้นแบบการพัฒนาสังคมตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง หมู่บ้านสันเจริญ ตำบลผาทอง อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน

ผลการศึกษา พบว่า ลักษณะการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของกลุ่มตัวอย่างประชากร การเข้าร่วมประชุมในเวทีแลกเปลี่ยนความรู้ หรือ ในเวทีทบทวนสรุปบทเรียนที่ได้จากการไปดูงานจากการศึกษาพบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ร้อยละ 46.7 มีส่วนร่วมในการประชุมนาน ๆ ครั้ง รองลงมามีส่วนร่วมทุกครั้ง คิดเป็นร้อยละ 30.0 อาจจะเป็นเนื่องจากปัจจัยต่าง ๆ เช่น เวลา (ตรงกับช่วงเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตรไปไม่ได้ให้คนอื่นไปแทน) สภาพอากาศ (มีสภาพ

อากาศที่ไม่เหมาะสมจึงต้องเลื่อนระยะเวลาไปช่วงอื่นแทน) มีงานในชุมชน ฯลฯ ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ก็จะไปเกี่ยวข้องกับเรื่องของการไปศึกษาดูงานเกี่ยวกับเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ภายนอกชุมชน เช่น การทำเกษตรทฤษฎีใหม่ จากการศึกษาพบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ร้อยละ 50.0 มีส่วนร่วมในการไปศึกษาดูงานทุกครั้ง รองลงมามีส่วนร่วมไปดูงานนาน ๆ ครั้ง คิดเป็นร้อยละ 40.0

ด้านความรู้ความเข้าใจตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงของกลุ่มตัวอย่าง พบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เคยได้รับทราบเศรษฐกิจพอเพียงร้อยละ 90.0 โดยกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เคยได้รับทราบเศรษฐกิจพอเพียงจากการเรียกประชุมชาวบ้านและจากการดูทีวีร้อยละ 73.3 รองลงมาร้อยละ 40.0 ฟังวิทยุ และการไปอบรมเรื่องเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ไม่เคยได้รับการอบรมเศรษฐกิจพอเพียงร้อยละ 66.7 รองลงมาร้อยละ 33.3 เคยได้รับการอบรมเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง

จากการศึกษาความต้องการของประชาชนต่อการมีส่วนร่วมในโครงการส่งเสริมและพัฒนาสังคมตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ของกลุ่มตัวอย่าง พบว่าบางข้อคำถามชาวบ้านได้มีการปฏิบัติในชีวิตอยู่แล้ว เช่น การปลูกพืชผักสวนครัว พืชสมุนไพรปลอดสารพิษเพื่อใช้บริโภคในครัวเรือน ต้องการปลูกผลไม้ ไม้ยืนต้น ในครัวเรือน ฯลฯ แต่ก็มีข้อคำถามที่ชาวบ้านมีความต้องการจะนำไปปฏิบัติ เช่น ต้องการแบ่งที่ดินออกเป็นสัดส่วน เช่น มีพื้นที่สำหรับเพาะปลูกมีพื้นที่เลี้ยงสัตว์ มีพื้นที่กักเก็บน้ำและมีพื้นที่อยู่อาศัย ต้องการทำนุ้ยหมักจากธรรมชาติไว้ใช้เองในชุมชน และต้องการนำพืชสมุนไพรที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาทำยาฆ่าแมลง เช่น เมล็ดสะเดา หัวข่า ตะไคร้หอม มาโขลกให้ละเอียดแช่น้ำรดพืชผักที่ปลูก เป็นต้น

ด้านความรู้ของเจ้าหน้าที่เรื่องแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในการนำมาถ่ายทอดให้กับคนในชุมชน พบว่า เจ้าหน้าที่ทำงานกับคนในชุมชนก็ได้พยายามเชื่อมโยงความคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงสอดแทรกในกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นในที่ประชุมที่เป็นทางการ หรือแม้แต่การประชุมแบบไม่เป็นทางการ และที่สำคัญการพยายามที่ประยุกต์ใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน แต่กระบวนการสร้างการเรียนรู้ของคนในชุมชนในโครงการฯ ในส่วนนี้ต้องยอมรับว่าผู้สูงอายุหรือผู้หญิงภายในชุมชนบ้านสันเจริญค่อนข้างที่จะขาดโอกาสทางการศึกษา จึงทำให้ไม่สามารถพูด อ่าน เขียน ได้ไม่ได้นัก เมื่อเทียบกับเด็กวัยรุ่นภายในหมู่บ้านที่ได้รับโอกาสทางการศึกษาที่ดีกว่า ซึ่งบางคนสามารถเรียนจบในระดับปริญญาตรี แต่มีอยู่ไม่มากนัก ในเรื่องความเข้าใจบางอย่างอาจจะยังไม่เข้าใจมากนัก เช่น ในเรื่องการสื่อสารที่ยังไม่ค่อยกล้าแสดงออก ในเวทีที่เป็นทางการหรือแม้แต่ในเวทีที่ไม่เป็นทางการส่วนใหญ่จะมีตัวแทนหลักในการพูดแสดงความคิดเห็นมากกว่าที่จะเป็นชาวบ้าน เช่น แกนนำกลุ่ม เป็นต้น

จากการศึกษาทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ผ่านมา ผู้ศึกษาพบว่า การศึกษางานด้านเศรษฐกิจพอเพียง ส่วนใหญ่ระเบียบวิธีวิจัยที่ใช้ เป็นการวิจัยเชิงปริมาณ โดยแบ่งกลุ่มประชากรที่ศึกษาเป็น 2 กลุ่ม ใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยผู้ตอบเขียนแบบสอบถาม ลักษณะถามตอบกลับมา รวมไปถึงการใช้เทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลแบบพื้นฐาน คือ การสัมภาษณ์ การสังเกตเข้ามาช่วยในการศึกษาข้อมูล ส่วนงานวิจัยเชิงคุณภาพพบว่า มีอยู่น้อยในการศึกษา ระเบียบวิธีวิจัยที่ใช้เป็นแบบวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมแบบกลุ่ม

วินัย สุปินะ (2544, น. 35) ศึกษา “การดำเนินโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงเฉลิมพระเกียรติ ของกรมพัฒนาชุมชนในจังหวัดน่าน” งานวิจัยชิ้นนี้มุ่งศึกษาทัศนคติและความคาดหวังของกลุ่มตัวอย่างที่มีต่อโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงเฉลิมพระเกียรติ ในระยะแรกของโครงการ ระเบียบวิธีวิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณ โดยแบ่งกลุ่มตัวอย่างเป็น 2 กลุ่ม คือ เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชน และประธานกลุ่มกิจกรรม ใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล โดยผู้ตอบเขียนแบบสอบถามตอบกลับมา

สมศรี จินะวงษ์ (2544, น. 37) ได้ศึกษาถึง “การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจและการกระจายรายได้ในชุมชนที่ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง” โดยศึกษาเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงด้วยรูปแบบการผสมวิธี ทั้งในระดับแนวคิด “ปรัชญา” เป็นการศึกษาถึงความเป็นมา การตีความหมาย พัฒนาการของเศรษฐกิจพอเพียง ความเหมือน ความต่างเศรษฐกิจพอเพียง ในอดีตและปัจจุบัน และ “การประยุกต์” เป็นการศึกษากระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจและการกระจายรายได้ของชุมชน 2 ชุมชนที่ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง ระเบียบวิธีวิจัยเป็นการศึกษาที่ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้เทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์กลุ่ม การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการศึกษาจากเอกสาร และวิจัยเชิงปริมาณ โดยใช้กลุ่มตัวอย่าง 2 กลุ่ม คือ กลุ่มตัวอย่างชาวบ้านในชุมชนบ้านสุขใจ จ.กาฬสินธุ์ และกลุ่มตัวอย่างชาวบ้านในชุมชนพอเพียง จ.มหาสารคาม

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงในระเบียบวิธีวิจัยงานวิจัยทางด้านเศรษฐกิจพอเพียงที่ผ่านมา พบว่า ระเบียบวิธีวิจัยส่วนใหญ่เป็นการใช้วิธีวิจัยแบบเชิงปริมาณเป็นหลัก มีเพียงงานวิจัย 1 เล่ม ที่ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งการวิจัยที่น่าจะนำมาศึกษา คือการผสมวิธี หรือ การนำเอาเทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลแบบต่าง ๆ ทางด้านวิจัยมาประยุกต์ใช้เพื่อสร้างให้ข้อมูลที่เก็บรวบรวมมา มีความน่าสนใจมากยิ่งขึ้น มิได้เพียงมองแต่เนื้อหาที่ได้แต่จะทำอย่างไรที่จะช่วยงานวิจัยทางด้านเศรษฐกิจพอเพียง มีความหลากหลาย มากกว่าขึ้นเดิม และที่สำคัญทำอย่างไรที่จะทำให้ผู้ให้ข้อมูลหรือกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษา

ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัยด้วย เพราะ ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาก็ต้องคืนสู่กลุ่มที่ศึกษาหรือคืนสู่ชุมชน เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาชุมชนได้ ในด้านเนื้อหาของเศรษฐกิจพอเพียง ส่วนใหญ่ออกมาในรูปแบบการประยุกต์ใช้ในวิถีชีวิตของคน เรื่องของการประกอบอาชีพ การออมทรัพย์ การสร้างความมั่นคงทางรายได้ เป็นต้น จะช่วยให้นักวิจัยเห็นภาพกว้าง ๆ ของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในการนำไปปฏิบัติในวิถีชีวิต ซึ่งจะช่วยให้ผู้วิจัยมีกรอบกว้าง ๆ ในการศึกษาเรื่อง เศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งจะช่วยหนุนเสริมมุมมอง กรอบแนวคิดจะมีความชัดเจนและอยู่ในวัตถุประสงค์และขอบเขตของการศึกษา คือ การศึกษาจากศึกษางานวิจัยในเรื่อง การติดตามประเมินผลความก้าวหน้าของโครงการส่งเสริมและพัฒนาสังคมตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง หมู่บ้านนำร่องเพื่อเป็นต้นแบบการพัฒนาสังคมตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง หมู่บ้านสันเจริญ ตำบลผาทอง อำเภอท่าม่วง จังหวัดน่าน และหนังสือการจัดการความรู้ หมู่บ้านพัฒนาสังคมตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง ของหมู่บ้านกาซ้อ อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ ที่ได้จัดทำไว้หลังจากเสร็จสิ้นในกระบวนการทำงานของโครงการฯ ซึ่งจะช่วยเป็นกรอบแนวคิดการศึกษาและพัฒนาเครื่องมือที่ต่อยอดองค์ความรู้เดิมของผู้วิจัยเพื่อนำไปใช้ในกระบวนการสัมภาษณ์กลุ่ม

6.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Group Interview)

กนกวรรณ ชูชีพ (2543, น. 113-118) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง กรณีศึกษาคุณลักษณะของผู้ดำเนินการสนทนาในการวิจัยแบบสนทนากลุ่ม การวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาคุณลักษณะของผู้ดำเนินการสนทนาในการวิจัยแบบสนทนากลุ่ม โดยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ การศึกษารายกรณีนักวิจัยที่มีความรู้และมีคุณสมบัติเหมาะสมรวบรวมข้อมูลจากการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

การศึกษาเอกสาร และดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาและการตีความเพื่อสรุปผลการวิจัยสรุปได้ว่าคุณลักษณะของผู้ดำเนินการสนทนาในการวิจัยแบบสนทนากลุ่มที่สำคัญมีดังนี้ 1) การแต่งกายสุภาพเรียบร้อย 2) แสดงออกซึ่งสีหน้า กริยา ท่าทาง คำพูดที่ฟังประสงค์ 3) ให้เกียรติแก่ผู้เข้าร่วมสนทนา 4) ยอมรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่าง 5) มีสติปัญญาดี ความคิดความจำดี 6) มีทักษะความคิดเชิงวิทยาศาสตร์ 7) มีความรู้ในวิธีวิทยาวิจัยและเทคนิคต่าง ๆ 8) มีความรู้ความสามารถทางด้านจิตวิทยาสังคม 9) มีทักษะการเขียนรายงานผลการวิจัยที่ดี 10) มีพฤติกรรมสื่อสารที่มีชีวิตชีวาและเป็นธรรมชาติ 11) มีน้ำเสียงน่าฟัง เน้นเนื้อความเพื่อให้น่าสนใจ 12) พูดชัดเจน สื่อสารถูกต้องทั้งรูปประโยคและความหมาย 13) เป็นผู้ฟังที่ดีและสามารถจับประเด็นสำคัญได้ดี 14) มีความรู้ความเข้าใจในหลักการและวิธีการวิจัยแบบสนทนา

กลุ่ม 15) มีความเข้าใจในวัตถุประสงค์และขอบเขตของการวิจัย 16) มีความเข้าใจในคำถามการสนทนา 17) มีทักษะการกล่าวเริ่มต้นและจบการสนทนา 18) มีทักษะในการใช้คำถามประเภทต่าง ๆ 19) มีความคิดคล่องแคล่วเชื่อมโยงข้อมูลเพื่อจุดประเด็นคำถาม 20) สร้างบรรยากาศผ่อนคลายได้ 21) มีความยืดหยุ่น และ 22) มีความเข้าใจและสามารถใช้เทคนิคในการปรับพฤติกรรมจากการศึกษาทบทวนงานวิจัยเรื่องนี้พบว่า ได้อธิบายรายละเอียดของคุณสมบัติของผู้ที่จะหน้าที่ในการทำหน้าที่ดำเนินการสนทนาในการวิจัยแบบสนทนากลุ่ม ได้เป็นอย่างดี แต่สิ่งที่ขาดหายไปคือการให้สมาชิกกลุ่มได้สะท้อนตนเองเกี่ยวกับกระบวนการสัมภาษณ์กลุ่มของผู้วิจัย ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาเห็นว่า การช่วยให้สมาชิกกลุ่มสามารถสะท้อนความรู้สึก ความคิดเห็นหรือสะท้อน ความคิดตนเอง (Self-Reflection) จะช่วยให้งานวิจัยมีความน่าสนใจ และช่วยพัฒนากระบวนการวิจัยในการเก็บรวบรวมข้อมูล

พงษ์เดช สารการ (2545, น. 36) รายงานการวิจัยเรื่อง เทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ : กรณีการสนทนากลุ่ม โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร และงานวิจัย ที่เกี่ยวข้องของการสัมภาษณ์ผู้รู้และมีประสบการณ์ในการใช้เทคนิคการสนทนากลุ่มและการทดลองฝึกปฏิบัติในภาคสนาม จากนั้นนำข้อมูลมาวิเคราะห์หาข้อค้นพบ และเรียบเรียง นำเสนอโดยครอบคลุมประเด็นเนื้อหาต่าง ๆ ได้แก่ ความหมาย วัตถุประสงค์ องค์ประกอบ การสร้างแนวคำถาม ประมวล วิเคราะห์ผล ซึ่งจากการศึกษา พบว่าการสัมภาษณ์กลุ่ม เป็นเทคนิควิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ การรวบรวมข้อมูลจากการนั่งสนทนากับผู้ให้ข้อมูล (Key informants) เป็นกลุ่มสมาชิกกลุ่มที่นำมาจัดการสัมภาษณ์กลุ่มควรมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน (Homogenous) ประมาณ 7-8 คน ผู้ดำเนินการ (Modirator) จะต้องมีความเข้าใจในภาษาถิ่น และควบคุมการสนทนาได้ดี สถานที่และบรรยากาศดีและควรเป็นอิสระจากการรบกวนจากภายนอก มีการเตรียมความพร้อมด้านอุปกรณ์ในการสัมภาษณ์กลุ่ม เช่น ปากกา ดินสอ ยางลบ เทปบันทึกเสียง ฯลฯ ในการสร้างแนวคำถามจากการสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Group Interview) แบ่งออกเป็น 2 ขั้นตอน ได้แก่ การสร้างแนวคำถามจากประเด็นหลักและการสร้างแนวคำถามจากวัตถุประสงค์ในการจัดกลุ่มสัมภาษณ์ มีข้อดีได้แก่ การสื่อสารที่ตรงประเด็น การผูกขาดการสัมภาษณ์ ในบางเรื่องอาจไม่สามารถนำมาแลกเปลี่ยนในวงสนทนาได้ ผู้ดำเนินการสัมภาษณ์กลุ่มจะต้องมีความสามารถในหลาย ๆ ด้าน เป็นต้น

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งนี้เห็นว่า การนำเอาเทคนิคการสัมภาษณ์กลุ่มไปใช้ในการศึกษาวิจัยต้องมีการศึกษารายละเอียดของเทคนิคดังกล่าวให้รอบรู้และชัดเจน เพราะเป็นเทคนิคที่ต้องอาศัยองค์ประกอบหลายอย่างในการดำเนินงานเพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์และตรงตามวัตถุประสงค์ในการศึกษามากที่สุด ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า เทคนิคการสัมภาษณ์กลุ่มเป็น

ทางเลือกอีกทางหนึ่งของการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพและถ้าจะเกิดประโยชน์มากที่สุดในงานวิจัยควรนำไปใช้ประกอบรวมกับการศึกษาเชิงปริมาณ และในการศึกษาวิจัยครั้งต่อไปควรจะมีการนำหัวข้อประเด็นปัญหามาศึกษาและนำเสนอรายละเอียดของแต่ละขั้นตอน เพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพการปฏิบัติงานได้ชัดเจนมากขึ้น

เช่นเดียวกันเมื่อผู้ศึกษาอ่านงานวิจัยพบว่างานวิจัยเรื่องนี้ใช้การวิจัยเชิงประยุกต์ (Applied Research) โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและการสัมภาษณ์ผู้รู้และมีประสบการณ์โดยใช้เทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์กลุ่ม แต่สิ่งที่งานวิจัยชิ้นนี้ต่างจากงานวิจัยเรื่องอื่น คือการอธิบายอย่างเป็นขั้นตอนของปัจจัย ที่เกี่ยวข้องในการสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Group Interview) ที่ผู้วิจัยที่จะนำเอาการสัมภาษณ์กลุ่ม ไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูลควรตระหนักถึง เช่น ผู้ดำเนินการ (Moderator) ควรเป็นอย่างไร การเตรียมความพร้อมด้านอุปกรณ์ การสร้างแนวคำถาม เป็นต้น

งานวิจัยเรื่องนี้จึงมีประโยชน์อย่างมากในการนำไปเป็นแนวทางในการสัมภาษณ์กลุ่มแต่สิ่งที่งานวิจัยเรื่องนี้ขาดไปเหมือนงานวิจัยเรื่องอื่น ๆ คือ ขั้นตอนการอธิบายถึงกระบวนการนำเอาเทคนิคสัมภาษณ์กลุ่ม ไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูล ผลที่ได้รับจากการนำเอาเทคนิคสัมภาษณ์กลุ่ม ไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูล

ซึ่งการจะอธิบายถึงกระบวนการนำเอาเทคนิคการสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Group Interview) ไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูลนั้นก็เกิดจากการสะท้อนความคิดตนเองของนักวิจัยในการทำสัมภาษณ์กลุ่ม และการสะท้อนความคิดไตร่ตรองตนเองจากสมาชิกกลุ่ม ในแง่ของการนำเอาเทคนิควิจัยมาใช้ในการศึกษาวิจัย

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้ศึกษาตั้งข้อสังเกตว่า งานวิจัยที่เกี่ยวข้องส่วนใหญ่พยายามจะนำเอาเทคนิคการสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Group Interview) มาช่วยในการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อช่วยเสริมในการวิเคราะห์ข้อมูล ในการอธิบายและมีความลุ่มลึก ในการอธิบายวิเคราะห์ปรากฏการณ์ของข้อมูลในการสัมภาษณ์กลุ่ม อาจกล่าวได้ว่าเทคนิคการสัมภาษณ์กลุ่มที่นักวิจัยส่วนใหญ่นำมาใช้มีความสำคัญ ในการเก็บรวบรวมข้อมูลช่วยให้ได้ข้อมูลเชิงลึก มีความน่าเชื่อถือ มีการตรวจสอบกันเองภายในกลุ่ม (Triangulation) เพื่อนำมาอธิบายในเชิงเนื้อหา

ในภาพรวมงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในการสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Group Interview) ส่วนใหญ่อาจกล่าวได้ว่านักวิจัยที่ใช้เทคนิคการสัมภาษณ์กลุ่ม ยังไม่สามารถให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาเทคนิคการสัมภาษณ์กลุ่ม มิได้ชี้ให้เห็นถึงจุดอ่อน จุดเด่น ของการนำเอาเทคนิคการสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Group Interview) ไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งส่วนใหญ่

แล้วการนำเอาเทคนิคการสัมภาษณ์กลุ่ม อาจนำมาช่วยในการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) สร้างความน่าเชื่อถือให้กับข้อมูล แต่ก็ไม่สามารถอธิบายได้อย่างเต็มที่ว่าเทคนิคการสัมภาษณ์กลุ่ม มีประโยชน์ ข้อจำกัด อย่างไรในการนำไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูล ทำให้เกิดช่องว่างทางความรู้ คือ กระบวนการที่ได้มาซึ่งความรู้จากกระบวนการทำวิจัย ดังนั้นกระบวนการที่จะช่วยเป็นการเติมงานวิจัยให้มีคุณภาพและเป็นการลดช่องว่างทางความรู้ คือ การสะท้อนตนเอง (Self-Reflection) ทั้งผู้วิจัยและสมาชิกในกลุ่มสัมภาษณ์

ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงนำเอาเทคนิคการสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Group Interview) องค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการกลุ่ม (Group Process) ที่มีความสำคัญต่อการสัมภาษณ์กลุ่ม มาผสมผสานกับการสะท้อนตนเอง (Self-Reflection) ผ่านออกมาจากกระบวนการ สัมภาษณ์กลุ่มในฐานะที่ทำหน้าที่ผู้อำนวยความสะดวก (facilitator) ภายในกลุ่มและข้อมูลที่ได้จากการสะท้อนตนเอง (Self-Reflection) ของสมาชิกกลุ่ม ซึ่งผู้ศึกษาจะทำให้ดูตัวอย่างและกระตุ้นถามจากสมาชิกกลุ่ม ซึ่งกระบวนการสะท้อนตนเอง ในการสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Group Interview) จะช่วยให้เห็นรายละเอียดเชิงลึกในกระบวนการทำงานของแต่ละขั้นตอนในการสัมภาษณ์กลุ่ม ที่ช่วยพัฒนาเทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยวิธีการสัมภาษณ์กลุ่ม สิ่งสำคัญที่ตามมาโดยผ่านการสะท้อนตนเอง (Self-Reflection) ของสมาชิกกลุ่ม คือ กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักวิจัยกับผู้ให้ข้อมูล ในแง่ของการให้คุณค่า วิธีคิด ของชาวบ้าน ที่ได้สะท้อนออกมา นับได้ว่าเป็นวิธีการหนึ่งซึ่งช่วยลดทอนโครงสร้างอำนาจ ของนักวิจัย ในการทำวิจัย กล่าวคือผู้วิจัยไม่ใช่เป็นเพียงแต่ผู้ไปเอาข้อมูลเพียงอย่างเดียว แต่ได้ช่วยให้ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยเกิดความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างองค์ความรู้

6.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้โดยใช้วิธีการสะท้อนตนเองจากการปฏิบัติ

วิธีการสะท้อนตนเองจากการปฏิบัติ สามารถใช้ศึกษาวิจัยได้ในหลากหลายสาขาวิชา

ปรินซ์ (Prince, 2003, p. 75, อ้างถึงใน สิริ บุปผา, 2551, น. 50) ได้ทำการศึกษากรณีศึกษาจากกฎหมาย จำนวน 150 คน จากนักศึกษาทั้งกลุ่ม 200 คน ณ มหาวิทยาลัยเอ็กเซตเตอร์ ในชั้นปีที่ 1 ปีการศึกษา 2001-2002 โดยให้นักศึกษาทำโครงการเกี่ยวกับชุมชนโดยใช้วิธีการสะท้อนการปฏิบัติและการประเมินผลจากแฟ้มผลงาน (Portfolio) ของนักศึกษา พบว่าการนำเสนองานปากเปล่าของนักศึกษากฎหมาย มีการพัฒนาสูงขึ้น และนักศึกษายังมีความเห็นว่า วิธีการนี้ยังช่วยสร้างความมั่นใจให้นักศึกษา และความสามารถเพิ่มสูงขึ้น เพราะพวกเขา

ทั้งหลายเข้าใจและเรียนรู้ในสิ่งที่เป็นความสามารถของพวกเขาในที่ทำงานอย่างลึกซึ้ง พวกเขาเรียนรู้กฎหมายอย่างทะลุปรุโปร่ง นั่นคือ เห็นว่ากฎหมายมีความเกี่ยวข้องกับผู้คนและปัญหาต่างๆ ของพวกเขา จึงทำให้การเรียนรู้วิชากฎหมายมีความหมายยิ่งขึ้น

เจฟฟี่ และ ฮาร์ดเรห์ (Jeffrey and Hadley, 2004, p. 76, อ้างถึงใน ศิริ บุญผา, 2551, น. 51) ได้ศึกษาวิจัยนักศึกษาโปรแกรมกิ่งภาษาอังกฤษในฐานะภาษาสากล จำนวน 22 คน ณ มหาวิทยาลัย Communicative English Program (CEP) ศึกษาโดยให้นักศึกษาเขียนบันทึกประจำวันอย่างมีระบบเพื่อการกระตุ้นให้นักศึกษา พูดภาษาอังกฤษด้วยความผ่อนคลาย มีบุคลิกอย่างมั่นใจ ผลปรากฏว่าความรู้สึกของนักศึกษาส่วนใหญ่ มีความรู้สึกดี มีความสนุก มีความพยายาม มีความสุข มีการพูดคุยกัน มีความพอใจ มีความมั่นใจและมีแรงจูงใจ

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการสะท้อนตนเอง (Self-Reflection) ผู้ศึกษาสรุปได้ว่า การประยุกต์ใช้เทคนิคการสะท้อนตนเอง (Self-Reflection) เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้เกิดกระบวนการสะท้อนความคิดเห็นของผู้เรียน ผ่านกระบวนการคิดทบทวน ไตร่ตรองสะท้อนคิดออกมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในกระบวนการพัฒนาและแสวงหาองค์ความรู้สาขาวิชา ต่าง ๆ วิธีการสะท้อนการปฏิบัติมีใช้อย่างแพร่หลายในต่างประเทศเพื่อพัฒนางานในด้านต่าง ๆ อย่างหลากหลายสาขาให้มีประสิทธิภาพพร้อมแสดงหลักฐานการบันทึกของงานอย่างเป็นรูปธรรมและมีความเชื่อถือได้ พร้อมทั้งทำให้เกิดความเชี่ยวชาญแก่ผู้สะท้อนตนเองจากการปฏิบัติอย่างมีคุณค่า